

Zondag
11 sept. 2022

OPEN MONUMENTENDAG MECHELEN

Thema
Duurzaamheid

WWW.MECHELEN.BE/OPENMONUMENTENDAG

MECHELEN

Inhoudstafel / Plattegrond

Voorwoord

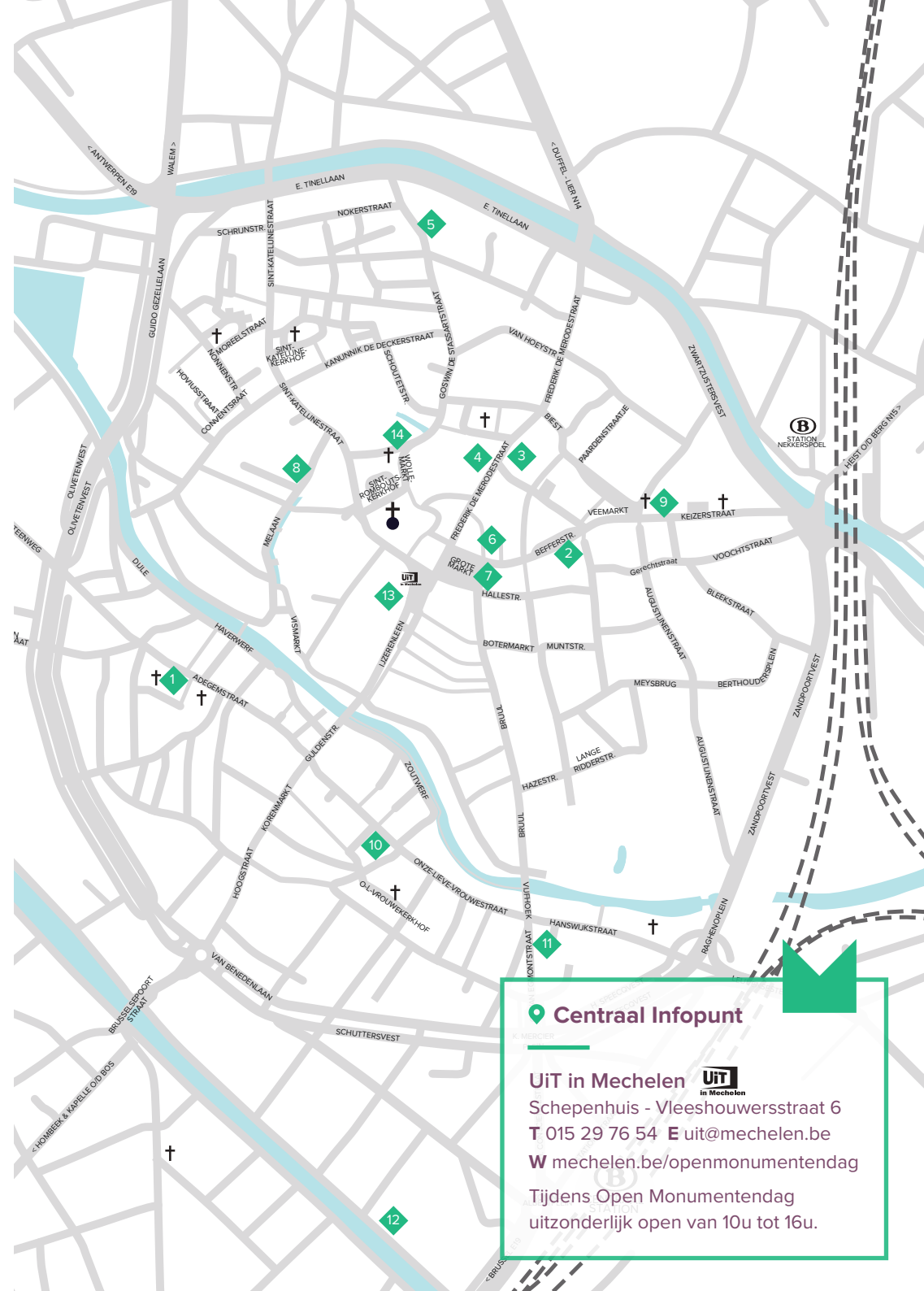
- 1 **Kerk en pastorie van het Heilig Hart van Jezus - mARTa**
Adegemstraat 93-95
- 2 **Huis De Drij Kronen**
Befferstraat 34
- 3 **Oude Stadsfeestzaal / Lumière Mechelen**
Frederik de Merodestraat 28
- 4 **Huis Cadix**
Frederik de Merodestraat 41
- 5 **Predikherenkerk - interieurstellingen**
Goswin de Stassartstraat 88
- 6 **Meesterwoning De Beitel, de Passer, 't Penseel**
Grote Markt 19
- 7 **Stadhuis - Paleis van de Grote Raad / Keldermansvleugel**
Grote Markt 21
- 8 **Technische Scholen Mechelen / Neogotische kapel en Eiken Zaal**
Jef Denynplein 2 - Onder-den-Toren 13/14
- 9 **Sint-Pieter- en -Paulkerk - Orgel en Petruslokaal**
Keizerstraat 1
- 10 **Refuge van Grimbergen**
Onze-Lieve-Vrouwestraat 52
- 11 **Impact Factory**
Pottierijstraat 5 - Graaf van Egmontstraat 17-19
- 12 **Het Zegel**
Stationsstraat 53
- 13 **Huis De Fles**
Steenweg 26
- 14 **Aartsbisschoppelijk Paleis**
Wollemarkt 15

Bronverwijzingen

Colofon

2
4
8
16
24
32
40
52
58
68
78
84
90
98
104
110
120
127

INHOUD

Centraal Infopunt

UiT in Mechelen
Schepenhuis - Vleeshouwersstraat 6

T 015 29 76 54 E uit@mechelen.be

W mechelen.be/openmonumentendag

Tijdens Open Monumentendag
uitzonderlijk open van 10u tot 16u.

Mechelen is fiere gaststad

Al sinds 1989 openen op de tweede zondag van september honderden monumenten in heel Vlaanderen de deuren. Voor de 34ste maal op rij is ook Mechelen dit jaar weer van de partij. We verwelkomen je graag in een van de 19 opengestelde locaties, verspreid over de stad. Van 14 locaties vind je in deze brochure uitgebreide info.

Dit jaar is echter bijzonder, want met enige fierheid mogen we ons van organisator Herita de gaststad van de Open Monumentendag noemen. Niet alleen wordt in Mechelen het startschot gegeven van de campagne, die ook extra focust op ons programma, we organiseren voor de gelegenheid ook een allereerste Nocturne. Op zaterdagavond 10 september kan je tussen 20u en 23u in acht monumenten gratis genieten van muziek, dans, fotografie en performances. Samen met RADAR, hét nieuwe artistieke platform van de stad, Jazz at home en Museum Hof van Busleyden presenteren we een divers programma dat ongetwijfeld iedereen zal boeien.

Stem Lumière naar de Onroerendergoedprijs

Nog iets om fier op te zijn is de selectie van cinema Lumière in de Oude Stadsfeestzaal als een van de drie finalisten voor de Onroerendergoedprijs 2022. Voor dé belangrijkste monumentenprijs van het jaar legt de Vlaamse Gemeenschap ditmaal de nadruk op publiek toegankelijk erfgoed. Speciaal voor de gelegenheid neemt de bioscoop deel aan de Open Monumentendag. Overtuig jezelf tijdens een bezoek, stem Lumière naar de publieksprijs, en keer nadien nog eens terug voor een unieke filmervaring.

Europees thema rond duurzaamheid

Toen bleek dat het Europese jaarthema duurzaamheid centraal stelt, was meteen duidelijk dat de Impact Factory niet op het programma mocht ontbreken. Stadsmakersfonds en Stad Mechelen transformeren hier samen een vroegere wasserij en een kantoorgebouw tot dé plek voor circulaire economie.

Dat het stadsbestuur zich al jaren inzet rond dit thema blijkt ook uit twee andere locaties. Een expo in Het Predikheren toont hoezeer duurzaamheid centraal staat in de restauratie van het klooster en in de herbestemming van de kerk tot culturele hub.

Ook het aanleggen van een stukje vliet en een publieke stadstuin achter het historische huis De Drij Kronen aan de Befferstraat 34 past in dit plaatje.

Een bijzonder voorbeeld van hergebruik is de Eiken Zaal van de Technische Scholen Mechelen. Van bij de aanvang bedoeld om verplaatst te worden, is dit art-decojuweeltje ondertussen op haar vierde locatie aanbeland. De integratie van de gerestaureerde neogotische kapel van de school in de huidige werking is weer een ander voorbeeld van duurzaamheid.

Zelden te bezoeken

De Open Monumentendag biedt je als vanouds ook de kans om enkele plekken te bezoeken die maar zelden toegankelijk zijn. Voor het eerst in meer dan 20 jaar bieden de provincie Antwerpen en het Aartsbisdom Mechelen-Brussel je de kans om het bijzondere neoclassicistische interieur van het Aartsbisschoppelijk Paleis te bezoeken. Een wandeling door de rijk gedecoreerde salons op het gelijkvloers van de meesterwoning De Beitel, de Passer, 't Penseel, het vroegere restaurant D'Hoogh, dompelt je dan weer onder in de levensstijl van de Mechelse burgerij anno 1902. In de Sint-Pieter- en -Paulkerk krijg je uitzonderlijk toegang tot het oksaal om een blik te werpen op het onlangs weer speelklaar gemaakte orgel en kan je in het Petruslokaal de vele mooie kunstobjecten bewonderen die daar bewaard worden.

Op de werf

De bezoekers aan de Open Monumentendag krijgen dit jaar opnieuw de kans om enkele werven te bezoeken.

Wie vorig jaar de net ontmantelde interieurs van het vroegere klooster Cadix aandeed, zal merken dat de transformatie tot woongelegenheden daar met rase schreden gevorderd is.

In de predikherenkerk kan je via de stellingen in de middenbeuk tot vlak onder de barokke stucgewelven, die van dichtbij nog indrukwekkender zijn. Wie actie verkiest kan terecht in de Begijnhofkerk, waar een medewerker van IPARC zich tijdens Open Monumentendag toelegt op de restauratie van enkele barokschilderijen.

Nieuw op het programma

Tijdens de Open Monumentendag proberen we je telkens ook een blik te gunnen in panden die nooit eerder te bezoeken waren. Met de verbouwing van het middeleeuwse huis De Fles aan de Steenweg verdween in 1861 een van de laatste houten voorgevels in de binnenstad. Achter de nieuwe façade liet de toenmalige eigenares echter twee mooie stijlkamers inrichten, die zeker een bezoekje waard zijn.

Zeker zo boeiend zijn de imposante barokplafonds en het bijzondere middeleeuwse dakspant van het pand De Drij Kronen in de Bafferstraat. De raad- en trouwzaal van de in 1900-1911 voltooide Keldermansvleugel van het stadhuis stonden al eerder op het programma, maar dat geldt niet voor de imposante zolder.

In voorbereiding

Zoals dat gaat bij een stad in volle evolutie, zitten er ook heel wat projecten in de pijplijn. Voor het monumentale industriecomplex van Het Zegel, sinds 1993 geteisterd door leegstand, nemen de plannen zeer concrete vormen aan sinds het dit jaar in nieuwe handen kwam. Begin dit jaar ontruimde de kerkfabriek Lieve Vrouw op een overdachte manier de Heilig Hartkerk in de Adegemstraat voor de overdracht aan het stadsbestuur, die ze samen met de pastorie onder de naam mARTa een nieuwe invulling zal geven als sociaal-culturele ontmoetingsplek voor de wijk. Tot slot kan je ook een bezoek brengen aan de fraaie Refuge van Grimbergen, waarvoor onlangs besprekingen werden opgestart om ze ten dele een nieuwe invulling te geven.

Alexander Vandersmissen, Burgemeester
Koen Anciaux, Schepen van Financiën, Gebouwen, Eigendommen,
Monumenten, Landbouw en Dierenwelzijn

VOORWOORD

01

KERK EN PASTORIE VAN HET HEILIG HART VAN JEZUS

mARTa

📍 Adegemstraat 93-95

De kerk van het Heilig Hart van Jezus ligt aan de rand van de Heihoek, een wijk die zich uitstrekt tussen de Adegemstraat, de Hoogstraat en de stadsvesten. In de tweede helft van de 19de eeuw stonden in de vele kleine straatjes en groezelige beluiken van deze dichtbevolkte buurt arbeidershuisjes, kwartierwoningen en sporadisch wat grotere panden van kleine zelfstandigen zij aan zij. Hoewel de minderbroeders zich in 1863 in het hart van de wijk gevestigd hadden, vreesde de kerkelijke overheid voor de impact van het socialisme en het liberalisme. De parochie van Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle, waartoe dit stadsdeel behoorde, was immers te uitgestrekt en te heterogeen om actief op de problematiek in te spelen.

Kardinaal Goossens steunt de nieuwe parochie

Kardinaal Goossens steunde het initiatief om het westelijke deel af te splitsen en om te vormen tot een zelfstandige parochie. Via stromannen kocht hij twee grote percelen in de Adegemstraat voor de bouw van een kerk; hij zette de eigendommen op naam van Eduard de Cocq, de latere burgemeester van Mechelen. Ondanks het ongunstige advies van het liberale stadsbestuur keurde zowel de kerkelijke als de burgerlijke overheid in 1898 de oprichting van de Heilig Hartparochie goed.

Aartsbisschop en kardinaal Petrus Lambertus Goossens (1827-1906) speelde een belangrijke rol in de stichting van de Heilig Hartparochie.

Een neoromaans ontwerp van Henri Meyns

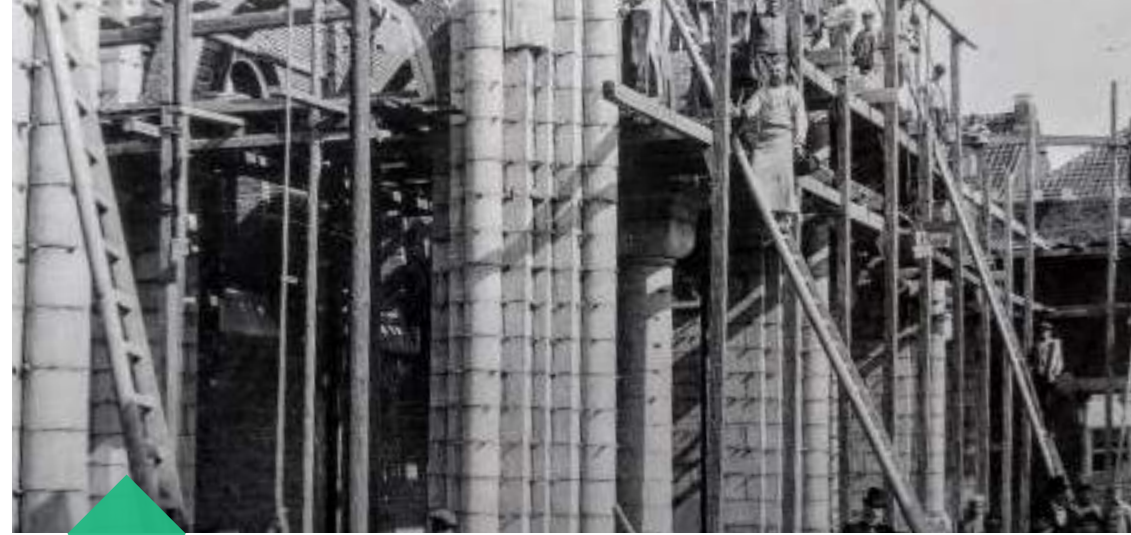
Nog voordat de gronden officieel aan de kerkfabriek waren geschonken, kreeg de Mechelse bouwmeester Henri Meyns de opdracht om een bedehuis te ontwerpen dat aan de behoeften van de lokale gemeenschap zou voldoen. Hoewel de voorgevel geprangd staat tussen de woonhuizen van de Adegemstraat, is het een verbluffend grote kerk die stilistisch zwaar schatplichtig is aan de romaanse architectuur van het Rijngebied.

Architect Henri Meyns ontwierp een imposante neoromaanse kerk op het smalle perceel tussen de Adegemstraat en de Kromme Elleboogstraat.

De kerk werd op korte tijd gerealiseerd: op 1 april 1901 legde kardinaal Goossens de eerste steen en al op 30 mei 1902 wijdde hij ze in. De kostprijs van deze donkere, maar fraai ogende kerk staat in schril contrast met het inkomen van de meeste parochianen voor wie ze bedoeld was.

Het interieur imponeert door de afwisseling van helrode baksteen voor het opgaand metselwerk en grijze natuursteen voor de decoratieve elementen. Het verzorgde voegwerk, de sobere glas-in-loodramen en de labyrintachtige tegelvloer zijn uitzonderlijk goed bewaard.

De bouw van de kerk verliep voorspoedig. Op 30 mei 1902, iets meer dan een jaar na de start van de werken, werd ze ingewijd door kardinaal Goossens.
© Jan Smets

Een sobere inrichting met kwaliteitsvolle objecten

Het basismeubilair om de sacramenten toe te dienen en de liturgie te vieren kwam er kort na de bouw. Henri Meyns ontwierp zelf onder meer de communiebank en de vier biechtstoelen. Wie goed kijkt, merkt trouwens dat hetzelfde siermotief ook voorkomt op de deuren van de kerk.

Naderhand werden nog heel wat andere objecten toegevoegd, onder meer het hek met koperen panelen van de doopkapel en de preekstoel in wit geaderd grijs marmer met art-decokenmerken, die in 1924 ontworpen werd door architect Désiré Beeck. Ook enkele opmerkelijke objecten vonden hun weg naar de kerk, zoals een wandtapijt uit 1936 rond de verschijning van Onze-Lieve-Vrouw aan Bernadette Soubirous te Lourdes uit het atelier van Gaspar De Wit, en een reusachtig drieluik in geel en rood koper uit het atelier van Jean Mouffart uit Ans.

Deze prentbriefkaart toont het oorspronkelijke hoogaltaar van de kerk.

Intérieur
de l'Eglise
du S. Cœur, Malines.

De pastoor wil een woonst

De parochie beschikte in 1902 dan wel over een gloednieuwe kerk, op een pastorie was het lang wachten. In augustus 1919 deed de pas aangestelde pastoor Van Deuren zijn beklag bij het stadsbestuur dat hij geen geschikte woning had. Hij liet meteen ook weten dat het huis links van de kerk te koop stond en volgens hem goed kon dienen als pastorie. De stadsingenieur was het met hem eens, hoewel het pand wel aan wat herstellingen toe was na de Eerste Wereldoorlog.

Het stadsbestuur kocht het huis maar besloot uiteindelijk om het te vervangen door een volledig nieuwe pastorie. De bouwplannen van een niet vermelde ontwerper tonen een eclectische opzet met een neotraditionele en neoromaanse inslag, die (ook letterlijk) aansloot op de kerkgevel. Hoewel de plannen eind februari 1920 ondertekend werden, kreeg de stadsingenieur al op 5 maart de opdracht om maar een van de twee voorziene verdiepingen te bouwen, wat ook gebeurde.

Het oorspronkelijke ontwerp van de pastorie uit 1920 telde twee verdiepingen.

Heilig Hart wordt mARTa

Zoals de meeste andere rooms-katholieke parochies zag ook het Heilig Hart het aantal gelovigen de laatste decennia sterk afnemen. Sinds 2014 werd het gebouw niet meer gebruikt voor de katholieke eredienst. In de plaats kwam de Russisch-orthodoxe geloofsgemeenschap, die ze inrichtte tot de kerk van de Heilige Theofanie. Maar deze gemeenschap bleek niet in staat het gebouw van de kerkfabriek over te nemen.

Gelukkig zag het stadsbestuur opportuniteiten voor een nieuwe invulling. Ze nam de neoromaanse kerk in erfpacht voor een herbestemming tot sociaal-cultureel centrum: een knooppunt tussen cultuur en de plaatselijke bewoners als sleutel tot een verbeterde wijkbeleving. Het nieuwe cultuurhuis zal onderdak en ondersteuning bieden aan creatief talent én buurtbewoners en verenigingen met elkaar verbinden. Ook de naastgelegen pastorie, die eigendom is van de stad, zal deel uitmaken van het herbestemmingsproject.

Naar aanleiding van de oproep voor projectsubsidie 'Veerkrachtige steden na Corona' ontstond rond de herbestemming het project 'h.Art van de Heihoek'. Dat wil de buurt ook op heel wat andere vlakken als vergroening en leefbaarheid een nieuwe dynamiek geven. Het h.Art van de Heihoek legt sterk de focus op betrokkenheid van de buurtbewoners. Door ze te informeren, maar vooral ook door ze - bijvoorbeeld via thematische workshops - te laten participeren. Een eerste stap in dit participatief traject was de keuze van een nieuwe naam voor de kerk: die heet voortaan 'mARTa'.

Intussen loopt het traject voor de herinrichting van de kerk en de pastorie. In het najaar van 2022 moet duidelijk worden welk ontwerpteam als sterkste uit de selectie komt, waarna de concrete invulling verder vorm krijgt.

Het orgel van de kerk kreeg een nieuw onderkomen in Italië.

Roerend erfgoed herbestemmen

De zoektocht naar een nieuwe functie voor een kerk leidt haast automatisch ook tot het herbestemmen van de religieuze voorwerpen in het gebouw. Ongeveer 120 jaar na de oprichting telde de Heilig Hartkerk zo'n 400 objecten. Die waren zeer divers: van banale kerkstoelen, over kazuifels, heiligenbeelden en miskelken tot altaren en unieke kunstwerken.

Onder begeleiding van de Provincie Antwerpen en Parcum boog een waarderingsteam met vertegenwoordigers van de kerkfabriek, de geloofsgemeenschap en de stad Mechelen zich in januari-februari 2022 over elk voorwerp. Telkens trachtten ze een correcte inschatting te maken van de betekenis van het object (voor de kerk, de parochie, als erfgoedobject ...) en er een nieuwe bestemming voor te zoeken. Voor de meeste voorwerpen kon een nieuwe plek gevonden worden in binnen- of buitenland, zodat de kerk vrijwel leeg aan de stad Mechelen overgedragen werd. Het hele proces werd vastgelegd, zodat later altijd duidelijk zal zijn waar alles terechtgekomen is.

Tekst: Patrick De Greef, bouwhistoricus en Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

02

HUIS DE DRIJ KRONEN

📍 Bafferstraat 34

Een oude structuur

Als verbindingsweg tussen de Grote Markt en de Veemarkt is de Bafferstraat een van de oudste straten van de binnenstad. Van oudsher werd het uitzicht er bepaald door een variatie van handelszaken, herbergen, brouwerijen en voorname woningen. De historiek van huis De Drij Kronen maakt duidelijk dat het pand perfect in dit plaatje past.

De kelder, de eikenhouten moerbalken en de dakstructuren van het imposante hoofdgebouw en het iets lagere achterhuis getuigen van een lange geschiedenis. Uitzonderlijk bleef op zolder ook een takelrad bewaard, gebruikt om de goederen op te halen die over de Melaan aangevoerd werden. Vermeldingen van het pand gaan zeker terug tot 1563, toen De Drij Kronen samen met De Borcht, het buurhuis aan de rechterzijde, opgenomen werd in het testament van Cathelijne Pauwels en haar man Hendrik Vander Zype. Met de verkoop van De Drij Kronen door Hendriks zoon Rombout in 1602, nam de historiek van het pand een nieuwe wending.

Eeuwenlang stroomde de Melaanvliet vlak langs De Drij Kronen, zoals te zien op dit detail uit een primitief kadasterplan van circa 1824.

Brouwen aan de Melaan

Eeuwenlang zette de toestroom van water uit de Melaan, de grote stadsvliet op de overgang naar de Veemarkt, brouwers ertoe aan om zich in de Bafferstraat te vestigen. Aan het einde van de 16de eeuw waren daar onder meer Loys van Christijnen en zijn vrouw Hester De Gorttere actief, die er ter hoogte van het huidige nummer 24-26 brouwerij De Zon uitbaatten.

In 1602 kochten ze even verderop De Drij Kronen, dat zich door de ligging op de hoek met de Melaan uitstekend leende voor een verbouwing tot brouwerij. Dat de tuin achteraan uitkwam in een gemeenschappelijke watergang die naar de Zakstraat leidde, was een extra meerwaarde. Het brouwersalaam verhuisden Loys en Hester mee van De Zon. Na Loys' overlijden zetten eerst zijn weduwe en daarna verschillende kinderen de brouwerij voort. Vermoedelijk gaf de familie van Christijnen deels vorm aan het gebouw zoals we dat nu kennen. De balksleutels met mascarons en consoles in renaissancestijl op het gelijkvloers dateren mogelijk uit deze periode.

[Bij werken in de jaren 1980 kwamen op enkele balksleutels mascarons in renaissancestijl aan het licht.

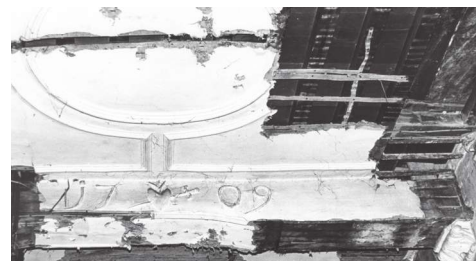
Weelderig wonen

Nadat de Grote Raad van Mechelen in 1616 zijn intrek nam in het voormalige paleis van Margareta van Oostenrijk in de Keizerstraat, vestigden heel wat raadsleden zich in de onmiddellijke omgeving. De Veemarkt en de omliggende straten waren dan ook erg in trek als woonplaats bij de rechterlijke ambtsadel van dat moment. Onder hen ook Willem Cuypers en zijn vrouw Marie Moermans.

In 1670 kochten zij brouwerij De Drij Kronen van de erfgenamen van Christijnen. Hoewel in de koop ook al het brouwalaam begrepen was, waaronder drie brouwketels, koelbakken en vaten, is het waarschijnlijk dat die meteen werden doorverkocht. De nieuwe eigenaars waren immers allebei afkomstig uit oudadellijke families en Willem was op dat moment al enige tijd actief als advocaat aan de Grote Raad.

Hij genoot in zijn tijd een zekere bekendheid als jurist, met name door het met zijn broer Pieter gepubliceerde 'Tractaet der Grondt-Proceduren...'. Van 1686 tot aan zijn dood in 1702 was hij bovendien raadspensionaris van de provincie Mechelen. Toen Willems erfgenamen het huis enkele jaren na zijn dood verkochten, werd er dan ook verwezen naar verschillende salons en schouwen met ingelegde schilderijen. Die schouwen zijn jammer genoeg verdwenen.

Wel nog aanwezig zijn grote delen van een prachtig barok stucplafond op het gelijkvloers. Afgaande op de datering '1709' kwam dat tot stand op initiatief van Jean Baptiste Bataille, deurwaarder aan de Grote Raad, die het huis drie jaar voordien had gekocht.

Detail van het beschadigde barokplafond met datering '1709' op het gelijkvloers.

Via de verkoop van het "schoon ende welgelegen huys" door de erfgenamen Bataille aan Maria Anna Estrix in 1716 kwam het in handen van weer een ander lid van de Grote Raad. Mevrouw Estrix huwde een jaar later immers met Gerardus Norbertus de Robiano, secretaris en griffier van dit rechtscollege. Via diens tweede vrouw, Maria Anna de Villegas, bleef het pand tot aan haar dood in 1799 in de familie. Op de drempel van de 19de eeuw kwam het huis echter in ander vaarwater terecht.

Een moderne aanblik

Bij de dood van de douairière de Robiano had de Franse bezetter al heel wat revolutionaire wijzigingen doorgevoerd, waaronder de afschaffing van de Grote Raad in 1794. De Drij Kronen kwam zo in handen van andere leden van de Mechelse elite. Rond 1800 opende Jean-Louis Petit er een apotheek, die zijn weduwe later voortzette. Vanaf ongeveer 1830 nam vrederechter Corneille Van Kiel er zijn intrek met zijn gezin, gevolgd door apotheker J.A. Weterings.

Een annonce voor een verkoop uit 1860 maakt duidelijk dat het pand nog niets aan allure had ingeboet. De bijbehorende beschrijving maakt onder meer gewag van een met marmer gevloerde vestibule, een groot en kostbaar behangen salon, een orangerie, mooi behangen kamers met marmeren schouwen op de verdiepingen en een ruime tuin met vijver, die water putte uit de Melaan.

De vermelding dat het huis een “modern gevel” bezat, geeft aan dat de verbouwing van de door Mardulyn getekende trapgevel tot de nog bestaande lijstgevel kort voordien plaatsgevonden had. Jammer genoeg kon het bijbehorende bouwdoossier nog niet teruggevonden worden. Ridder Charles Vanden Branden de Reeth liet zich overtuigen en werd in 1860 de nieuwe eigenaar.

Een tekening van J.F. Mardulyn gedateerd in 1798 toont de toenmalige trapgevel van De Drij Kronen, op de hoek van de Bofferbrug.

De Melaan in een koker

Bij het begin van de 20ste eeuw veranderde de aanblik van het huis opnieuw. Tussen 1890 en 1910 liet het Mechelse stadsbestuur grootscheepse waterwerken uitvoeren om de regelmatige overstromingen van de binnenstad te vermijden en de hygiënische omstandigheden langs de vaak vervuilde vlietjes te verbeteren. Om die reden verdween het stukje Melaan tussen de Bofferstraat en de Zakstraat rond 1910 in een betonnen koker.

Als protest tegen het verdwijnen van de vlieten maakte Alfred Ost er een prentenreeks over. Tegen de voorgevel van Bofferstraat 34 tekende hij een plakbrief waarop hij zijn verontwaardiging uitte.

In die tijd was het huis eigendom van tandarts Alfons Maes-Peeters. Die kreeg in 1925, samen met zijn buurman aan de overzijde van de vroegere vliet, de toelating om de houten schutting die na het dempen tussen hun eigendommen was geplaatst, te vervangen door een afsluitmuur. Om de fraaie maar nu volledig nutteloze leuning van de Bofferbrug te vrijwaren liet het stadsbestuur die op aangeven van de stedelijke Commissie van Stedenschoon in de Kruidtuin plaatsen, waar ze nog steeds een plekje heeft.

Tijdens de eerste helft van de 19de eeuw werd de historische trapgevel verbouwd tot een voor die tijd moderne lijstgevel.

De rond 1910 ingekokerde Melaan met rechts de zijgevel van Bafferstraat 34.

Inrichting tot bankkantoor

In 1961 liet dokter Maes de autobergplaats boven de vroegere vliet verbouwen tot een winkel, wat elke herinnering aan de Melaan wegveegde. In 1983 werd het pand omgevormd tot een kantoor van het Gemeentekrediet. Bij die werken kwamen de barokke stucplafonds en eeuwenoude balkenroosteringen met versierde balksleutels aan het licht. Die bleven wel behouden, maar aanvankelijk weggestopt onder valse plafonds. Bij een herinrichting van het gelijkvloers in 2001 kwamen er echter grote kijkgaten, die de bezoekers een blik gunden op de restanten van de fraaie historische plafonds.

Een duurzame aankoop

In 2012 kocht het stadsbestuur het opgeheven bankfiliaal. Daarmee sloeg het drie vliegen in een klap. Door de achterliggende parking te ontharden, kon een bijkomend stukje van de Melaan gereconstrueerd worden en vloeit er nu weer meer water door de binnenstad. Bewoners en bezoekers kregen er bovendien een nieuwe, publieke stadstuin bij. Zeker zo duurzaam was ook het hergebruik van het monumentale pand als tijdelijke locatie voor enkele stadsdiensten. Nu deze doelstellingen gerealiseerd zijn, wordt het huis binnenkort doorverkocht en gaat het andermaal een nieuwe bestemming tegemoet.

Tekst: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

03

OUDE STADSFESTZAAL

Lumière Mechelen

Frederik de Merodestraat 28

Een meer uitgebreide versie van de historiek en het materiaaltechnisch onderzoek is te vinden in de brochure van 2018 op www.mechelen.be/omd-2018_brochure_lrp.pdf.

De Mechelse geschoeide karmelieten

De karmelieten - een kloostergemeenschap gericht op stil gebed, armoede en handenarbeid - zouden al in 1254 een Mechels klooster gesticht hebben in de wijk Nekkerspoel. In 1303 vestigden ze zich in de binnenstad, op een uitgestrekt terrein tussen de Varkensstraat, de Biest en de Frederik de Merodestraat. De Mechelse karmelieten doorstonden het moeilijke einde van de 16de eeuw, met de sloop van het klooster door de protestanten in 1580 en de scheuring binnen de orde in 1593. De gemeenschap, die als geschoeide karmelieten de versoepelde leefregel bleef hanteren, herbouwde haar klooster mooier dan voorheen. Met de inbeslagname en de verkoop van dat klooster door de antiklerikale Franse bezetter in 1796 en de sloop in 1804, kwam er echter een einde aan hun aanwezigheid in Mechelen.

Deze gravure van Lucas Vorstermans toont het heropgebouwde klooster van de geschoeide karmelieten in 1734. Vooraan de Frederik de Merodestraat met de toegangspoort tot het voorplein van de barokke kerk (links) en de ingang van het klooster (midden).

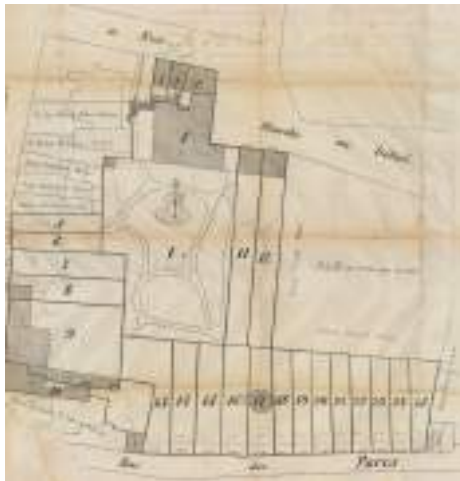

De Oude Stadsfeestzaal / Lumière Mechelen is een van de drie finalisten van de Onroerenderfgoedprijs 2022. ©Michiel De Cleene

Een woning met een grote tuin

Het kaalgeslagen terrein van het vroegere klooster werd in 1819 opgedeeld in 13 percelen en openbaar verkocht. Het grootste gedeelte kwam in handen van omwonenden die ze meestal in gebruik namen als tuin. Rond 1859 kwamen bijna al deze loten in het bezit van advocaat Guillaume Frans. Hij liet de kluizenaarswoning die ooit tegen de kloosterkerk had aangeleund, uitbreiden en maakte van de rest van het terrein een tuin.

Na het overlijden van het kinderloze echtpaar Frans werd de eigendom in 1880 opnieuw opgedeeld, ditmaal in 25 loten, en openbaar verkocht. In opdracht van het stadsbestuur kocht stadsarchitect Victor Louckx toen het huis aan de Veemarkt en zeven grote loten van de tuin.

Het plan bij de annonce van de openbare verkoop in 1880 toont de verkaveling van de enorme tuin van het huis aan de Veemarkt.

De Rijksmiddelbare Meisjesschool

Om het plaatsgebrek in de bestaande stedelijke meisjesscholen op te vangen, liet het stadsbestuur in 1881 het huis aan de Veemarkt inrichten tot een betalende 'lagere meisjesschool met voortgezet programma'. Die werd op vraag van het ministerie van Onderwijs nog datzelfde jaar omgevormd tot een Rijksmiddelbare Meisjesschool.

Alles onder een dak

Al van bij de aanvang bestond de idee om op een deel van het terrein een bewaarschool en een grote zaal te bouwen. Die laatste moest dienen als overdekte speel- en gymnastiekruimte en als feestzaal voor verenigingen en voor de andere stedelijke scholen, die zo functioneel gebouwd waren dat er een zaal ontbrak. Bovendien was er door het grote succes van de Rijksmiddelbare Meisjesschool vrijwel meteen nood aan nieuwe klassen.

Stadsarchitect Victor Louckx werkte twee voorstellen uit; het bestuur koos in 1883 voor de versie die de zaal en de klassen onder één dak samenbracht. De turn- en feestzaal, de huidige Oude Stadsfeestzaal, kwam aan de Frederik de Merodestraat te liggen. Aansluitend hierop plande Louckx een klasvleugel met één verdieping en een overdekte middengang, momenteel in gebruik door het Instituut voor Kunst en Ambacht (IKA). Op 1 september 1885 werd de nieuwbouw in gebruik genomen.

Al in 1897 bleek een gezamenlijk gebruik van de zaal door de stad en de school niet langer werkbaar. Steeds meer verenigingen vroegen om de ruimte te mogen gebruiken, wat enkel kon na toestemming van de school. Door het risico op beschadiging was de zaal ook weinig geschikt als gymnastieklokaal. Kort daarop werd de school gescheiden van de zaal, die voortaan alleen nog dienst zou doen als stadsfeestzaal.

Inrichting tijdens het interbellum

Rond 1923 brachten de stadsdiensten de eerste afwerking aan: op de muren een geschilderde lambrisering in houtimitatie met daarboven een zachte groen-beige laag; de zuilen en mogelijk ook de bühnewanden hadden een bruinrode kleur, de boogzwikken een okerafwerking. Het materiaal-technisch onderzoek wees uit dat het volledige interieur nadien een groene kleur kreeg. Deze fase werd echter heel snel overschilderd.

In 1936 volgden opnieuw aanpassingswerken. De muren werden rozebruin geschilderd. De zuilschachten kregen een okerkleur met een roodbruine marmerschikking. De kapitelen, de deuren en de

balustrade werden donkergroen, bijna zwart geschilderd. De bühne werd afgewerkt met een donkerrode laag, met in de booglijst een auberginekleur.

Tegelijkertijd werd in het middenvak een parket aangebracht op een betonnen ondervloer, afgeboord door cementtegels onder de gaanderijen. Expert Mario Baeck schrijft ze toe aan de Gentse firma S.A. Les Usines à carreaux en ciment Fièvé, die ze tussen 1914 en 1940 fabriceerde. Dezelfde tegels komen ook voor in de vestibule aan de straatzijde. Onder meer daarom kan de bouw van deze vestibule met dubbele trap - bedoeld om de interne circulatie te verbeteren - rond 1936 gedateerd worden.

Reconstructietekening van de rond 1936 aangebrachte schildering op de wanden en de zuilen.

© VandenBorre-Lauwers bvba

Hoogdagen na het herstel

Na oorlogsschade werd de volledige dakconstructie in 1949 vervangen door een stalen gebinte. Toen ook verdween de historische - vermoedelijk houten - lantaarn in de zaal voor de huidige ijzeren constructie met een ophangstelsel. Een vijfde afwerkingsfase kleurde aansluitend het hele interieur wit. In de tweede helft van de 20ste eeuw draaide de stadsfeestzaal op volle toeren met dansfeesten, theatervoorstellingen, exposities en andere festiviteiten.

Een eerste aanzet

In de jaren 1980 vonden enkele aanpassingswerken plaats en werd de witte kleur van de vorige fase hernomen. Rond 2009 bleek echter een globalere aanpak van het gebouw - zes jaar voordien beschermd als monument - noodzakelijk. Aanvankelijk vertrok het stadsbestuur vanuit de idee om de stadsfeestzaal in eigen beheer te restaureren en opnieuw als zaal te gebruiken. Om zicht te krijgen op de historische afwerkingen en om de uiteindelijke restauratieopties te kunnen vastleggen, voerde de firma Examino (nu VandenBorre-Lauwers) een materiaaltechnisch onderzoek uit. Hun studiewerk leidde tot de beslissing om enkel voor de vestibule terug te gaan naar de vroegere kleurstelling. Voor de zaal zelf bleek een lichte natuursteenkleur, aansluitend bij de laat-19de-eeuwse architectuur, de beste keuze.

DG architecten kregen de opdracht om een concreet restauratiedossier uit te werken. In 2010 werd er in de zaal echter een te hoge concentratie asbestvezels gemeten afkomstig van de dakconstructie. Het stadsbestuur stelde de firma Renotec aan om het dak te verwijderen, een metalen nooddak te plaatsen en de asbesthoudende verf te fixeren.

Stadsbioscoop Lumière Mechelen

Om budgettaire redenen ging het stadsbestuur in 2013 op zoek naar een externe partner. Het kwam in 2015 tot een akkoord met de firma Lumière om de Oude Stadsfeestzaal in concessie te geven voor de uitbating van een kleinschalige stadsbioscoop met drie zalen. Het stadsbestuur nam de restauratie en de aanpassing van het gebouw op zich, en deed daarvoor een beroep op architecte Ilse Diddens van DG architecten (Mechelen). De uitvoering van de werken werd toegekend aan aannemer Monument-Vandekerckhove. Lumière stond in samenwerking met Architectuuratelier Dertien 12 (Brugge) garant voor de cinema-uitrusting en de horeca.

Om de eigenheid van de als monument beschermde Oude Stadsfeestzaal te vrijwaren en om te voldoen aan de strenge akoestische normen, kwam er in het gebouw een betonnen constructie waarin drie gestapelde filmzalen een plaats kregen. Die structuur werd gebouwd volgens het principe van omkeerbaarheid, wat inhoudt dat ze zonder al te grote ingrepen verwijderd kan worden. De iets grotere cinemazaal beneden - ideaal voor premières - en de twee zaaltjes daarboven zijn bereikbaar via een nieuwe metalen trappenpartij in de vroegere scèneboog en een lift in de hoek.

Dankzij de doordachte plaatsing van de zalen blijft de architectuur van de stadsfeestzaal aanwezig als een historisch waardevol kader. Ze biedt ook een meerwaarde voor de horeca in het gebouw, waarvoor Lumière de krachten bundelde met de Mechelse brouwerij Het Anker. Het bioscoopcafé LUX28 kreeg een plek op de sfeervolle 19de-eeuwse galerij op de eerste verdieping, die een prachtig zicht biedt op de centrale ruimte met de bioscoopzalen en op de architectuur van het gebouw. In de lobby beneden werd een aparte bar ingericht, waar bezoekers een glaasje kunnen bestellen voor tijdens de film. Beide niveaus zijn verbonden door een nieuwe dubbele steektrap die aansluit op het tussenniveau van de gerestaureerde traphal uit het interbellum.

Onroerendergoedprijs 2022

Op 8 oktober 2021 zwaaiden de deuren van cinema Lumière open. Sindsdien kunnen niet alleen film liefhebbers hier hun hart ophalen, ook de vakjury van de Onroerendergoedprijs 2022 raakte overtuigd. Zij selecteerde de Oude Stadsfeestzaal als een van de drie finalisten. In haar verantwoording liet de jury zich onder meer lovend uit over de nauwkeurige plaatsing van de bioscoopzalen en het slimme gebruik van spiegels op de box en langs de wanden. Die roepen niet alleen de grote open ruimte van de vide weer op, ze benadrukken ook het erfgoed via de reflectie van de geprofileerde rondboogarcades en de gecanneleerde Ionische zuilen.

Tekst: Marc Debatty, Sofie Stevens en Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

Na het voltooien van de betonconstructie met de bioscoopzalen werd de nieuwe dakconstructie geplaatst. © Sofie Stevens, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen.

Door het plaatsen van verlichtingsarmaturen boven de metalen lantaarn van het middendeel kreeg deze zijn vroegere functie terug.

04

HUIS CADIX

Frederik de Merodestraat 41

Eeuwenlang voelde de fine fleur van de Mechelse burgerij zich thuis in de Sint-Jansparochie. Vele leden van de Grote Raad en andere gefortuneerden lieten er luxueuze woningen bouwen, symbool van hun rijkdom en aanzien. Zo ook de familie Huens, die haar fortuin vooral dankte aan een langdurige deelname aan het lokale bestuur.

Het 'groot huis' van de familie Huens

Het bouwblok tussen het ijzeren hek dat de plaats aanduidt waar de Melaan stroomde en het voormalige parochiekerkhof van Sint-Jan was oorspronkelijk in handen van één familie. Door vererving werden er mettertijd enkele ondiepe kavels afgesplitst, zonder echter te raken aan het 'groot huis' met een navenant grote tuin, die zich uitstrekte tussen de Melaan en het Sint-Janskerkhof. In 1599 verkocht Koenraad van Halen het eigendom aan stadsontvanger Rombout Huens, die al eigenaar was van de naastgelegen brouwerij en mouterij De Trektang. De familie Huens bleef nog tot in 1761 in het bezit van dit pand, dat we momenteel kennen als Cadix, een benaming die trouwens pas vanaf 1835 in de bronnen opduikt.

Op het primitief kadastraal plan van circa 1824 is te zien hoe de tuin van het 'groot huis' (rood) zich uitstrekte van het Sint-Janskerkhof (boven) tot tegen de Melaan (onder).

Wonen entre cour et jardin

De familie Huens liet het huis verschillende malen herinrichten. De huidige opzet danken we vermoedelijk aan Maria Anna Van Volden, weduwe van de in 1735 overleden Bernard Alexander Huens, burgemeester en thesaurier van de stad.

Rond 1744 - datum aangeduid op de makelaar van de toegangspoort - werd het pand verbouwd tot een hotel de maître zoals de toonaangevende Franse wooncultuur dat voorstond. In lijn met het via modelboeken verspreide ideaal van het wonen *entre cour et jardin* ontstond hier een meesterwoning die via een voorbouw met een koetspoort leidde naar een binnenplaats met een U-vormig woonhuis, waarvan de korte zijde achteraan uitgaf op de ruime tuin met een theepaviljoentje aan de Melaan. De nog onbekende architect slaagde er bovendien in om het huis een illusie van de zo verlangde symmetrie mee te geven, zonder dat het hoekhuis met het Sint-Janskerkhof toen al tot de eigendom behoorde.

Hoewel de doorrit in de straatgevel aan de zijkant ligt, krijg je bij het binnengaan toch de indruk dat de vleugels rond de binnenplaats gelijkaardig zijn opgebouwd. Twee tegenover elkaar gelegen deuren in de hal verhullen dat er rechts aanvankelijk maar plaats was voor een smalle doorgang naar de vleugel langs het Sint-Janskerkhof. Deze schijnsymmetrie wordt nog versterkt door de lage zijpaviljoentjes onder een mansardedak vooraan op de binnenplaats en de centrale rondboogdeur van de achtervleugel. Stilistisch houdt het speelse geheel het midden tussen de volrijpe *régence* (1715-1723) en het rococo (1723-1774). Rechts van het salon bevindt zich de eretrap, die de beeldhouwer tot een juweeltje van houtsnijkunst heeft uitgewerkt. De speels ineengevlochten schelpmotieven verraden een sterke invloed van het rococo.

De modieuze residentie van Henry Diu

In 1769 kocht Henry Diu dit “groot ende wel gelegen huys ... met de boisingen, spiegels, schilderyen ende bomen in den hoff”. Als procureur-generaal van de Grote Raad beschikte hij over de financiële mogelijkheden om het op zijn beurt aan te passen en zijn status te etaleren. In 1781 liet hij de voorgevel verbouwen volgens de toenmalige mode van het classicisme (1774-1792). Vermoedelijk werd daarbij de in 1744 gedateerde houten koetspoort uit de voorgaande bouwphase gerecupereerd. Het onderzoek dat Het Ornament in 2011-2012 uitvoerde rond de afwerking op diverse

schouwen, stucplafonds en andere elementen, geeft aan dat de nieuwe eigenaar ook de salons herinrichtte. Een mooi voorbeeld is het rechthoekige lijstwerk met uitgesneden hoeken, rozetten en neerhangende vruchtenslingers in het gelijkvloerse tuinsalon van de achtervleugel.

Henry Diu toonde zich een trouwe dienaar van het Oostenrijkse gezag, onder meer bij de uitdrijving van de door Jozef II afgeschafte “onnutte” kloosters. Toen in 1789 de Brabantse Revolutie uitbarstte, werd hij dan ook door de opstandelingen belaagd in zijn eigen woning. Nadat bovendien de Franse revolutionairen in 1794 een belangrijke overwinning hadden behaald in de slag bij Fleurus, verkocht Henry Diu zijn Mechelse bezittingen aan zijn broer en vertrok. Aanvankelijk verhuurde Joseph Diu het huis aan de hoge ambtenaren die de nieuwe Franse staatsstructuur in het leven had geroepen. Maar in 1804 kocht Jean-Baptiste Verhaghen, de voorzitter van de Rechtbank van Eerste Aanleg, het prachtige hof ‘met kamers behangen of geschilderd volgens de laatste mode’.

Deze tekening begeleidde de aanvraag van Henry Diu uit 1781 om de voorgevel van zijn woning te vernieuwen.

Seminaristen, maar vooral zusters

In 1825 kocht de president van het Groot Seminarie - dat aan de overzijde van de straat lag - het huis van de katholieke gezinde familie Verhaghen. De val van Napoleon in 1815 had de Kerk opnieuw zeggenschap gegeven, en het heropgerichte Groot Seminarie kon het toenemende aantal studenten niet meer herbergen.

Maar al in 1835 ruimden de seminaristen plaats voor de Mechelse Zusters van Liefde. Deze orde was in 1806 opgericht door vicaris-generaal Huleu en Maria Theresia Vermeulen, de laatste religieuze van de vroegere abdij Roosendael in Sint-Katelijne-Waver. De orde legde zich vooral toe op huishoudelijke diensten, zoals de was- en keukendienst in het Groot Seminarie, en op het volksonderwijs. Al rond 1840 lieten ze in het deel van de tuin langs het Sint-Janskerkhof een langgerekte schoolvleugel met kenmerkende rondboogvensters bouwen, aansluitend op de nagenoeg blinde vleugel van de voormalige meesterwoning.

De school en de gemeenschap floreerden en het aantal kloosterlingen nam toe van 24 in 1840 tot meer dan het dubbele in 1930. Om hen allemaal een plek te bieden, verdeelden de zusters het huis in kleine vertrekken en kochten ze het linkse buurhuis en het hoekpand aan de rechterzijde. Wie goed kijkt, merkt dat de vier rechtse traveeën van de voorgevel deel uitmaakten van een afzonderlijk woonhuis. De koer achter het hoekpand werd in 1934 ook gebruikt voor de uitbreiding van de bestaande kapel in de vleugel langs het Sint-Janskerkhof, naar plannen van de Mechelse architect Simon Van Craen (1900-1967).

Voor de uitbreiding van de kloosterkapel (1934) ontwierp architect Simon Van Craen een sobere bakstenen uitbouw met een puntgevel en een kenmerkend traptorentje.

Na het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) fuseerden de Zusters van Liefde met de gelijkgestemde Dochters van Onbevleete Ontvangenis van Maria uit Overijse en de Mechelse Zwartzusters. Ze staan sinds 1985 bekend als de Congregatie van de Zusters van Liefde van Overijse-Mechelen, die voornamelijk actief is op het vlak van onderwijs, verpleging, sociale dienstverlening en parochiewerk. In datzelfde jaar beschermde de Vlaamse Gemeenschap Cadix als monument.

Het werd in 1987-1991 grondig gerestaureerd naar plannen van de firma Stabo-A. Vanaf de jaren 1980 adviseerde de congregatie ook vluchtelingen uit diverse continenten, ze begeleidde hen en verschafte tijdelijke huisvesting; daarvoor kreeg ze in 2005 van Pax Christi de eretitel van Ambassadeurs voor de Vrede. In 2010 verhuisden de laatste tien zusters onder leiding van overste Virginie Vanhaecke naar het woon- en zorgcentrum Sint-Augustinus in Berlaar. Na enkele jaren leegstand, krijgen de gebouwen van de zusters nu een nieuwe invulling.

Dit ontwerp geeft een beeld van de volledige site met de wooneenheden in het vroegere klooster Cadix en het zorggedeelte in de aanpalende woningen en nieuwbouw.

© Kennes+Elegeert / DEsigned

Een sociaal concept

Het nieuwe project rond Cadix vindt zijn inspiratie in de zoektocht naar een sociale vorm van zorgwonen voor de zoon van een van de initiatiefneemsters. Met het oog op zijn toekomst en deze van 19 andere cliënten van Borgerstein kocht de vennootschap rond Mia De Wael en Karin Reynaers in 2016 het klooster (nr. 41) en de twee huizen links daarvan (nrs. 37 en 39). Ze ontwikkelden een concept om de woonfunctie van Cadix te bestendigen door het te herbestemmen tot 11 wooneenheden en met de opbrengst uit de verkoop daarvan het zorgverblijf in de twee andere woningen te helpen financieren. Om deze idee architecturaal uit te werken, deden ze een beroep op de bureaus Kennes+Elegeert architectuur en design en Dooms Eva-DEsigned.

Impressie van de als siertuin aangelegde binnenplaats van Cadix. Het deel achter het monument wordt een wilde bloementuin met zithoeken voor de bewoners.

© Kennes+Elegeert / DDesigned

Hernieuwde speelsheid

Het uitgangspunt bij de herbestemming van Cadix is om de 18de-eeuwse bloeiperiode weer naar voor te brengen, met de intieme speelsheid en het raffinement die daarmee samengaan.

Om het gebouw in zijn waarde te laten, worden de nieuwe trappen en liften op vier plaatsen geconcentreerd. Door de later ingebrachte opdelingen weg te nemen, zoals de kamertjes van de zusters, kan de structuur van de vroegere salons in grote mate hersteld worden. Binnen de woningen brengen de ontwerpers de functionele ruimten zoals de keuken en de badkamer zo compact mogelijk samen, om de ruimtelijkheid van de vertrekken te vrijwaren. Als antwoord op de verplichting van de stedelijke bouwverordening om aan iedere woning een terras te voorzien, komen er 'hangende tuinen' in wit gelakte staalplaat, deels binnen en deels buiten de gevels; zo zal elke woning over een 'inpendige erker' kunnen beschikken die aansluit op de keuken en op de leefruimte.

Het interieur van de vroegere kloosterkapel wordt bewaard als herinnering aan de zusters en zal onderdak bieden aan het sociaal koffiehuis, dat mee uitgebapt zal worden door de bewoners van de zorgwoning.

Oud en nieuw

Het zorggedeelte van het project krijgt een plaats in de twee woningen links van Cadix. Die worden uitgebreid met een nieuwe constructie van drie bouwlagen tegen de hoge wachtgevel van de naastgelegen school. Elk niveau zal vier kamers voor een bewoner met een beperking tellen, en is zo opgevat dat de totale hoogte van de nieuwbouw die van het vroegere klooster niet overstijgt.

Tekst historiek: Patrick De Greef en Els Van der Jeught
Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

05

PREDIKHERENKERK

Interieurrestauratie/
duurzaamheid

 Goswin de Stassartstraat 88

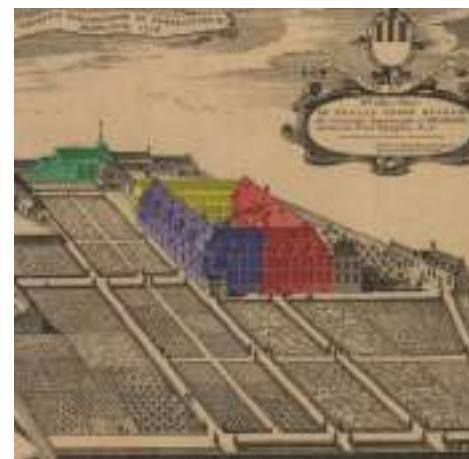
In deze bijdrage leggen we de nadruk op de aspecten van het jaarthema duurzaamheid bij de restauratie en de herinrichting van het klooster en de kerk.

Een meer uitgebreide versie van de historiek en de herbestemming van het klooster is te vinden in de brochure van 2019 op www.mechelen.be/open-monumentendag-2019-brochure.

Een uitgebreide toelichting over het concept en de uitvoering van de kerkrestauratie is opgenomen in de brochure van 2021 op www.mechelen.be/open-monumentendag-overzicht-2021.

Bossche predikheren in Mechelen

Nadat protestantse troepen in 1629 's-Hertogenbosch hadden ingenomen, vertrokken de Bossche predikheren op een lange zwerftocht die hen uiteindelijk in 1651 in Mechelen bracht. Gedurende bijna 80 jaar (1657-1735) bouwden ze hier in fasen aan hun nieuwe onderkomen in een sobere bak- en zandsteenarchitectuur. Pas in 1720-1735 kwam er een nieuwe kerk, mogelijk naar ontwerp van de Mechelse predikheer Philippus Meulemans (*1742). Het bovendeel van de voorgevel werd echter nooit voltooid.

Deze pentekening van Jacobus Harrewijn toont het klooster in 1716. Op de hoek met de Jodenstraat bevond zich de voorlopige kerk (groen). Vooraan het klooster met de vleugels uit de eerste (1657-1661/paars), tweede (1681-1684/rood) en derde (1686-1689/geel) bouwfase.

Stapsgewijs verval (1809-1975/1976-2010)

In 1796 legde de Franse bezetter beslag op het klooster. In 1809 richtte de militaire overheid de gebouwen in als hospitaal, en later als kazerne en opleidingscentrum. Deze aanpassingen toonden weinig respect voor het historische karakter. Zo werden in de kerk twee tussenniveaus aangebracht voor een artilleriesmagazijn. In 1946 vernielde een brand het dak van de kerk, waarna de tussenniveaus verdwenen. De kerk kreeg een nieuw, stomper dak met metalen spanten maar bleef leegstaan. Nadat de militairen in 1975 de site verlaten hadden, raakte ook het klooster in onbruik en in verval. Die situatie bleef bestaan tot in 2010, ondanks een bescherming als monument in 1982.

Een 'zachte' en doordachte herbestemming

Via de wedstrijdprocedure Open Oproep van de Vlaamse Bouwmeester stelde het Mechelse stadsbestuur in 2010 KSA | Hildundk Architecten bv aan om het klooster in te richten als bibliotheek. Hun 'zachte' restauratieconcept met oog voor de vele 'verhaallijnen' van het gebouw liet zoveel mogelijk sporen van de lange bouwgeschiedenis zichtbaar en interpreteerde ze als een architecturale en een educatieve meerwaarde.

De restauratie van het kloostergedeelte startte in 2015 en verliep in drie fasen, die elkaar vrij snel opvolgden dankzij een meerjarige subsidiëringsovereenkomst met de Vlaamse overheid. De werken werden begeleid door het ontwerpteam THV Predikheren (Korteknie Stuhlmacher Architecten, Callebaut-architecten en Bureau Bouwtechniek nv). Tijdens het feestweekend 'Het Predikheren opent' op 31 augustus - 1 september 2019 zwaaiden de deuren van de nieuwe bibliotheek officieel open.

De restauratie van de kerk

Meteen na de ingebruikname van het klooster werd er voortgewerkt aan het restauratiedossier voor de kerk. Ook hier kozen de ontwerpers voor een zachte aanpak die de verschillende lagen van de geschiedenis zichtbaar laat.

In december 2020 startte aannemer Monument-Vandekerckhove met de restauratie van het exterieur, in 2021 ging men ook van start in het interieur.

Vlak onder het dak

Tijdens de Open Monumentendag van dit jaar klim je via de interieurstellingen met je neus tot tegen de rijk versierde barokgewelven van de middenbeuk, waar een team van restaurateurs de bepleistering onder handen neemt. De restauratie van de daken en de gevels is ondertussen zo goed als beëindigd, waardoor kerk en klooster alvast aan de buitenzijde weer een monumentaal geheel vormen. Tijdens de editie van volgend jaar hopen we dat bezoekers al een glimp kunnen opvangen van de inrichtingswerken. In de zomer van 2024 is de kerk volledig klaar.

Restaurateurs herstellen de barokke stucplafonds van de middenbeuk.
©Callebaut architecten

De toekomst van de kerk

Nu het einde van de restauratie in zicht komt, kan de focus stilaan verlegd worden naar de toekomst van de kerk als 'culturele hub'. Die zal een uitbreiding van de bibliotheekfuncties laten samengaan met een culturele invulling. Het dossier hiervoor is bijna klaar, eind 2022 worden de werken gegund aan een aannemer en kan ook deze laatste fase van het dossier in uitvoering. De stad kan daarvoor een beroep doen op Vlaamse 'Investeringsubsidies voor culturele infrastructuur met bovenlokaal belang'. De resterende restauratiewerken ondersteunt de Vlaamse overheid met de restauratiepremie.

Toekomstbeelden van de kerk als 'culturele hub'. ©KSA architecten

De kerk zal toegankelijk zijn via een inkomsas dat uitgeeft in een centrale open ruimte met een uittrekbare tribune. In de zijbeuken komen een boekenmagazijn, sanitair en technische ruimten. Bovenop deze ruimten wordt een U-vormige mezzanine geplaatst, opgevat als een multifunctionele ruimte met een toonplek voor kunstenaars en ruimte voor de scholencollectie van de bibliotheek. Tijdens de inrichting gaat uiteraard ook aandacht naar alle technische eisen zoals verwarming/verluchting, akoestiek, verlichting, zonnewering/verduistering, toegangscontrole en theatertechnieken.

Het Predikheren als duurzaam ontwerp

| Duurzame monumentenzorg

Toen de stad in 2010 het predikherenklooster kocht om er de stedelijke bibliotheek in onder te brengen, was dit het begin van een nieuw stukje geschiedenis voor het gebouw. In dit deel willen we in het kader van het Open Monumentendagthema van 2022 de nadruk leggen op het aspect duurzaamheid.

Al in de opdrachtomschrijving koos de stad Mechelen bewust voor duurzaamheid: *'De stad Mechelen beoogt een duurzame monumentenzorg. Er wordt verwacht dat het ontwerpteam voldoende kennis in huis haalt om de verschillende duurzaamheidselementen te onderzoeken en te integreren tot een coherent, gefaseerd plan. We werken aan een bibliotheek van de toekomst, maar die toekomst is voor een groot deel onduidelijk. Flexibiliteit en omkeerbaarheid van de inrichting zijn daarom belangrijke duurzaamheidsaspecten.'*

| Herbestemming

Door te kiezen voor de herbestemming van het gebouw, kwam al een eerste - misschien wel het belangrijkste - duurzaamheidsaspect aan bod. Herbestemming van een bestaand gebouw maakt dat materiaal maximaal behouden kan blijven. Het bespaart energie die anders nodig zou zijn voor de sloop en de afvoer van afbraakmaterialen en voor de productie en het aanvoeren van nieuwe bouwmaterialen.

| Materiaalkeuze

Bij de restauratie van Het Predikheren viel de keuze ook op het maximale behoud van de bestaande materialen; enkel waar technisch nodig werden ze vervangen. Ook dan werd zoveel mogelijk gebruik gemaakt van recuperatiematerialen van de werf of van elders. Zo zijn de gevels deels gerestaureerd met hergebruikte baksteen en gerecupereerde natuursteen en bestaan de natuurstenen vloeren in het klooster uit hergebruikte Franse en Belgische vloertegels.

Alle nieuwe toegepaste materialen voor constructieve elementen en afwerkingen zijn zoveel mogelijk gekozen met het oog op een milieuvriendelijke productie, korte transportwegen, een lange levensduur, circulariteit, esthetische duurzaamheid en een fraaie veroudering. Voor de interieurinrichting viel de keuze onder andere ook op duurzame houtbouwsystemen.

De binnenmuren van het klooster kregen een isolerende houten lambrisering, waarachter ook de leidingen weggewerkt zijn.
©Callebaut architecten

| Isolerende maatregelen

Er zijn veel mogelijkheden om het binnenmilieu te verbeteren zonder de monumentale waarden van het gebouw aan te tasten. Dit vraagt vaak om creatieve oplossingen, die maximaal rekening houden met de erfgoedwaarden.

De keuze om de historische onvolkomenheden van de buitengevels en van het interieur zichtbaar te laten, verhinderde een traditionele muurisolatie. De massa van de dikke muren geeft echter een gelijkmatige warmtehuishouding. Voor aanvullend thermisch comfort kregen de muren een isolerende houten lambrisering. De vloeren op volle grond werden geïsoleerd. Alle ramen werden vernieuwd en voorzien van isolerend monumentenglas. Ook het hoog-geïsoleerde dak met de nieuw toegevoegde dakkapellen van het klooster beperkt de warmteverliezen.

| Zonne-energie

Het gebruik van zonne-energie is bij monumentale panden niet altijd mogelijk. In samenspraak met het agentschap Onroerend Erfgoed mochten op de niet-zichtbare dakvlakken van de kerk fotovoltaïsche panelen gelegd worden.

Door de zachte helling van het metalen kerkdak uit 1946 zijn de fotovoltaïsche panelen niet zichtbaar vanop de straat. ©afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

| Koude Warmte Opslag

Dankzij de aanleg van de naastgelegen Tinelsite kon voorzien worden in een Koude Warmte Opslag (KWO). Dit is een methode om energie in de vorm van warmte of koude op te slaan in de bodem, waardoor het gebouw verwarmd of gekoeld kan worden. In Het Predikheren werd dit gecombineerd met een aangekoppeld net voor vloerverwarming en vloerkoeling.

Verwarming

Voor de verwarming van Het Predikheren viel de keuze op een combinatie van KWO en gaswarmtepompen. De gaswarmtepompen worden hier gebruikt voor de vloerverwarming, maar ook voor de iets hogere temperaturen, via de luchtgroepen van het ventilatiesysteem.

De aanleg van de vloerverwarming in de bibliotheek. ©Luuk Kramer

Binnenmilieu (ventilatie)

Het ventilatiesysteem, gekoppeld aan de verwarming, zorgt voor een gezond binnenmilieu. De ontwerpers verwerkten het ventilatiesysteem in de meubilering en de lambriseringen, zodat dit deel uitmaakt van het concept van de binneninrichting, zonder storende zichtbare kanalen.

De meubilering van de zolder onttrekt het ventilatiesysteem aan het zicht. ©Luuk Kramer]

In het hele gebouw is ledverlichting voorzien. Aangepaste programmering zoals automatische schakelaars beperken het energieverbruik. ©Luuk Kramer

Waterbesparende maatregelen

Bij de aanleg van de Tinelsite werden putten geplaatst die het regenwater van de kloosterdaken opvangen. Dit water wordt onder meer gebruikt voor de nieuwe sanitaire installaties.

Natuur

Historische gebouwen dienen soms als leefgebied voor kwetsbare of bedreigde planten- en diersoorten, zoals vleermuizen, kerkuilen en gierzwaluwen. Zo waren in Het Predikheren al lange tijd gierzwaluwen aanwezig. Om voor hen een oplossing te bieden, werden in samenspraak met Natuurpunt Vlaanderen en Regionaal Landschap Rivierenland nesten voor gierzwaluwen geïntegreerd in de historische stellinggaten van de gevels.

In de historische stellinggaten werden twee verschillende gierzwaluwnesten geplaatst. ©afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

Duurzaamheid als rode draad

Het Predikheren kan beschouwd worden als een goed voorbeeld van duurzame monumentenzorg. Bij de renovatie ging extra aandacht naar energiezuinigheid en duurzaamheid. Het is de rode draad geworden doorheen de duurzaamheidsvisie van de stad Mechelen. Alle projecten worden maximaal afgetoetst op vragen als: 'Is er hernieuwbare energie?', 'Zijn we duurzaam bezig?', 'Op welke manier dragen we bij aan het reduceren van de ecologische voetafdruk?'.

Het was natuurlijk niet eenvoudig om hiermee aan de slag te gaan voor een monument als Het Predikheren. Toch slaagden ontwerpers en uitvoerders erin de duurzaamheidsvisie van de stad via de voormelde technieken te combineren met het architecturale concept. Dat vergde weliswaar een hogere investering, maar bespaart op termijn op de energiefactuur.

Dit alles levert een positieve bijdrage aan het imago en sluit aan op de missie en de visie van de stad Mechelen.

Het installatieconcept ondersteunt de verdeling van de bibliotheek in drie verschillende zones.
©KSA architecten

Tekst: Eveline De haes, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

06

DE BEITEL, DE PASSER, 'T PENSEEL

Meesterwoning

 Grote Markt 19

Grandeur op de Grote Markt

In de 19de eeuw kwam via de toenmalige standenideologie een statusgebonden woningtypologie tot ontwikkeling. Elke stand had een eigen woningtype, gaande van een kasteel of landhuis, stadshotel of meesterwoning voor de elites, over de heren- en burgerwoning tot de bediende- en arbeiderswoning.

De majestueuze meesterwoning De Beitel, de Passer, 't Penseel werd in 1902 ontworpen door de Mechelse stadsarchitect Philippe van Boxmeer. Bouwheer was Jan-Baptist De Glas, die zich in 1874 met zijn gezin in Mechelen had gevestigd en er fortuin had gemaakt als pasteibakker en suikergoedfabrikant. Die lekkernijen vervaardigde hij in een pand aan de Standonckstraat, vlakbij de Grote Markt. In het begin van de 20ste eeuw kocht Jan-Baptist de huizen op de Grote Markt 17 en 18 om er een winkel in te richten. Kort nadien liet hij zijn oog vallen op het huis nr. 19 als zijn eigen woning. Op 28 januari 1902 kreeg hij van het stadsbestuur toestemming om het huis te herbouwen dat sinds 1829 in het bezit was geweest van de maatschappij 'La Constance'.

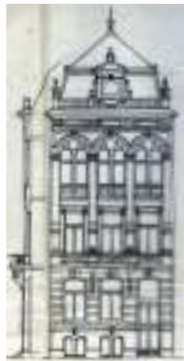

Architect Philippe Van Boxmeer werkte gelijktijdig aan de meesterwoning van De Glas en aan het voltooiën van het Paleis van de Grote Raad.

Een imposante façade

De monumentale, eclectische gevel steekt hoog uit boven de andere gebouwen op de Grote Markt. Hij vertoont kenmerken van de neo-Vlaamse- en de neo-Italiaanse-renaïssancestijl, wat we afleiden uit de gevelversiering met diamant-, leeuwen- en ramskoppen en uit de rondboogvormige tweelichtvensters, die geïnspireerd zouden zijn op het Venetiaanse palazzo Vendramini.

De medaillons boven de tweelichten bevatten bas-reliëfs van beeldhouwer Lodewijk Van Perck die drie grote Mechelse kunstenaars voorstellen: de beeldhouwer Lucas Faydherbe, de architect Rombout II Keldermans en de schilder Frans Hals. De huisnaam boven de medaillons verwijst naar de werktuigen van deze drie artiesten. Voor de medaillons met bas-reliëfs liet Van Boxmeer zich allicht inspireren door de exemplaren op de tegenovergelegen gevel van het Paleis van de Grote Raad, dat hij samen met Pierre Langerock in 1900-1911 voltooide.

Het ontwerp voor de eclectische gevel uit 1902.

Een aangepast grondplan

Ondanks de statige gevel bezit het huis een beperkte perceelbreedte van amper 5,48 meter. Die dwong architect Van Boxmeer tot een aantal aanpassingen aan het gebruikelijke grondplan van een meesterwoning. Zo versmalde hij de laterale koetsdoorn naar de tuin tot een gang. Hij voorzag halfweg ook een traditionele vestibule met een imposante trappartij van liefst 15 meter hoog. Daardoor was hij wel weer verplicht de traditionele enfilade van opeenvolgende vertrekken op alle niveaus te laten varen.

De bedienden kregen naar gewoonte een plek op zolder, waar ze sliepen, en in de kelder, waar de keuken en de was- en stookruimten lagen. Achteraan in de tuin stonden oorspronkelijk een kleine waskeuken en een wc voor de mannelijke en de vrouwelijke dienstboden, die via een dienstuitgang onopgemerkt de Pelikaanstraat konden bereiken.

Het trappenhuis wordt bovenaan verlicht door een prachtig glasraam in art-nouveaustijl. De centrale pauw is omringd door de kentekens van de beeldhouwer, de architect en de schilder en door symbolen van de vrijmetselaarsloge, zoals de vijfpuntige ster.

Variatie in het interieur

Het huis weerspiegelt nog volop de materiële rijkdom en de intellectuele en artistieke levenswijsheid van zijn bouwheren uit de gegoede burgerij. Volgens de mode van die tijd zijn de vertrekken van de verdiepingen ingericht in verschillende neostijlen. De diversiteit van de materialen zoals marmervariëteiten, houtsoorten en glasramen - allemaal van de hoogste kwaliteit - verlenen het interieur een ware kleurrijkdom en onderlijnen het prestigieuze karakter van het pand.

De benedenverdieping

Via de rijk gesculpteerde toegangsdeur en enkele treden bereiken we de lange gang op de verhoogde benedenverdieping. De gang heeft witte marmeren vloertegels en een typische sokkelhoge marmerschildering op de muren. Centraal biedt ze toegang tot het hoge trappenhuis, gemarkeerd door vier zuilen met een Ionisch kapiteel. De vleugel deur achteraan heeft geelbruine glasramen met renaissance motieven en twee medaillons die elegante, allegorische vrouwenfiguren voorstellen. Een boek met een veer en een palet met een rietstengel vormen hun respectieve attributen, die verwijzen naar de literatuur en de schilderkunst.

In het salon met de donkere lambrisering aan de straatzijde werden mogelijk de gasten ontvangen voordat ze toegang kregen tot het rijkere salon op de eerste verdieping. Achter één van de wanden is een etenslift verborgen, die in verbinding staat met de kelderkeuken.

Het metershoge trappenhuis heeft een bordestrap en dezelfde sokkelhoge marmerschildering als de gang. De handlijst van de trap en de trappaal, die versierd is met een griffioen, zijn uitgevoerd in duur mahoniehout. Een wand met kleurige glas-in-loodramen achter de trap verbergt de toegang naar de half-ondergrondse kelderverdieping.

De vroegere eetkamer in neo-Lodewijk XVI-stijl achter het trappenhuis staat in verbinding met de veranda. De fraaie schouw van rozerood, geaderd marmer is versierd met karakteristieke motieven zoals cannelures, rozetten en een guirlande.

De etages

De mooiste kamer van het huis bevindt zich aan de straatkant van de eerste verdieping. Dit salon is tot in de details gedecoreerd in een frivole neorococostijl. Vooral de schouw en het plafond trekken de aandacht met kleurrijke, allegorische schilderijtjes in een rocailleomlijsting.

Het pronkstuk van het salon in neorococostijl op de eerste etage is de sierlijke schouw, met bovenaan een allegorisch schilderijtje van putti, die ook de hoeken van het stucplafond decoreren.

Zij stellen dartele putti voor met attributen die onder meer verwijzen naar kunst en wetenschap. Aan de tuinkant bevond zich oorspronkelijk nog een grote slaapkamer.

De voorste kamer op de tweede verdieping was - afgaand op de donkere lambrisering - vermoedelijk een bureau. Achteraan lagen nog twee kamers waarvan de grootste een slaapkamer was. De marmeren schouw in die kamer heeft een bekronende spiegel en een medaillon met daarin het profiel van een vrouwegezicht.

Van restaurant D'Hoogh naar een nieuwe bestemming

In 1980 openden de broers Erik en Walter D'Hoogh een restaurant in Asse. Als geboren Mechelaars droomden ze er echter van om zich ooit in hun eigen stad te vestigen. Toen ze van een klant vernamen dat de meesterwoning op de Grote Markt 19 te huur stond, namen ze dan ook snel contact op. In 1983 openden ze er restaurant D'Hoogh, dat jarenlang een culinaire referentie - met Michelinster - was. De benedenverdieping en de eerste etage stonden in het teken van het restaurant, op de tweede verdieping en de zolder namen ze zelf hun intrek. Na het pensioen van beide broers stond het pand een tijdje leeg.

Momenteel wordt er volop gewerkt aan een nieuwe invulling. De restauratie van het imposante dak gaat de laatste fase in, en de herinrichting van de zolder tot woongelegenheid naar ontwerp van dmva Architecten (Mechelen) is gestart. De halfhoge kelderverdieping en de benedenverdieping krijgen binnenkort een commerciële invulling, en de vertrekken op de eerste en de tweede verdieping gaan een nieuwe functie tegemoet als stijlvolle kantoren.

Tekst: Nathalie Gagelmans

Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

07

STADHUIS

Paleis van de Grote Raad/
Keldermansvleugel

 Grote Markt 21

Een meer uitgebreide versie van de historiek van de Halle en het belfort is te vinden in de brochure van 2011 op www.mechelen.be/open-monumentendag-overzicht-2011.

Een nieuwe, multifunctionele stadshal (1311-1326)

In het begin van de 14de eeuw was Mechelen een welvarende stad. De economische welstand ging gepaard met een bevolkingstoename, huizenbouw en nieuwe stedelijke infrastructuur. In 1311-1326 liet het stadsbestuur een nieuwe Halle bouwen op de Grote Markt. Waarschijnlijk was die van bij het begin bedoeld als een multifunctioneel geheel waar naast overwegend lakenverkopers ook ambachtshuizen hun producten konden verhandelen. Geïnspireerd door de Stadshallen van Brugge omvatte het complex verschillende vleugels rond een binnenplaats en een centrale, ingebouwde belfortoren.

Het Paleis van de Grote Raad

In 1473 koos de Bourgondische hertog Karel de Stoute Mechelen als vaste verblijfplaats van het Parlement van Mechelen, het hoogste juridische orgaan in de toenmalige Nederlanden. Deze voorloper van de Grote Raad nam zijn intrek in het Schepenhuis, dat het stadsbestuur daartoe ter beschikking stelde.

Ongeveer 50 jaar later besloot de stad om een nieuw onderkomen te bouwen voor de Grote Raad, op de plek van een bouwvallige vleugel van de Halle langs de Bafferstraat. Ontwerper van dienst was Rombout II Keldermans (1460-1531), telg uit een bekende familie van bouwmeesters. In 1526 begon de bouw van het nieuwe Paleis van de Grote Raad. Van het grootse plan kwam maar een deel tot stand. Na de immense verwoesting door de ontploffing van het buskruitmagazijn in de Zandpoort in 1546, liet de stad de werkzaamheden aan het Paleis van de Grote Raad stilleggen bij de aanzet van de verdieping. Vanaf 1551 werd het onafgewerkte gebouw verpacht aan particulieren en gaandeweg ingericht tot winkeltjes en woningen. De Grote Raad bleef tot 1616 in het Schepenhuis en verhuisde dan naar het vroegere Paleis van Margareta van Oostenrijk in de Keizerstraat.

Foto van het originele ontwerp van Rombout II Keldermans voor het Paleis van de Grote Raad, bewaard in het Museum Hof van Busleyden.

Deze foto van het einde van de 19de eeuw toont de gevarieerde façades van de acht woningen die zich toen in het onafgewerkte Paleis van de Grote Raad bevonden.

Aanloop naar de ‘restauratie’

De Belgische onafhankelijkheid in 1830 en de navolgende zoektocht naar een nieuwe identiteit vernieuwden ook in Mechelen de interesse voor het eigen historische erfgoed. In deze periode ontstonden dan ook de eerste restauratieplannen voor de Halle. Tussen 1843 en 1869 maakten zowel stadsarchitect F.-J. Bauwens als architect-glasschilder Jan-Frans Pluys en G. Bernaerts een ontwerp op. In lijn met de theorieën van de Franse architect Viollet-Le-Duc zagen ze de ‘restauratie’ als het vervolledigen van de 14de-eeuwse, gotische stadshal. Met de stijleenheid van hun ontwerp voor ogen, voorzagen ze alle drie de afbraak van de aanzet van het Paleis van de Grote Raad.

Het plan van stadsarchitect F.-J. Bauwens voor het ‘herstel’ van de Halle voorzag de afbraak van de aanzet van het Paleis van de Grote Raad.

In 1889 publiceerde ook stadsarchitect Philippe Van Boxmeer zijn restauratievoorstel voor de Halle in de eerste Handelingen van de mede door hem opgerichte Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen. Hij zag het stijlverschil van het Paleis met de Halle net als een meerwaarde, een unieke combinatie van gotische vormen. In zijn ontwerp speelde het paleis zelfs een sleutelrol: hij wilde het namelijk voltooiën op basis van het ontwerp van Rombout II Keldermans, om het samen met de Halle in gebruik te nemen als stadhuis. Al sinds het midden van de 19de eeuw werd het bestaande stadhuis in Den Beyaert aan de overzijde van de Grote Markt immers te klein en te banaal bevonden.

In Van Boxmeers visie was het enkel mogelijk om de Halle in gebruik te nemen als stadhuis, als de nodige representatieve ruimtes een plaats konden krijgen in de hoge en goed verlichte zalen van het te voltooiën Paleis. Voor het restauratieontwerp van de Halle zelf baseerde Van Boxmeer zich vooral op de Brugse Stadshallen, die volgens hem oorspronkelijk ook als voorbeeld hadden gediend voor de Mechelse tegenhanger.

Restauratie tot Posthotel

Toen Van Boxmeer acht jaar later zijn ontwerp toelichtte op een archeologisch en historisch congres klonk er veel kritiek op zijn voorstel voor de Halle. Zijn idee voor het voltooiën van het Paleis kon daarentegen wel op bijval rekenen, onder meer bij de Mechelse schepenen Houtmortels, die zich sterk inzetten om de ‘restauratie’ van het Paleis te concretiseren.

Bij wijze van voorstudie kreeg de Borgerhoutse architect Frans Mertens de opdracht om detailstudies te maken van de nog bestaande architectuurfragmenten van het Paleis, net als gedetailleerde ontwerpen voor de te voltooien gevels. Houtmortels trad ook in gesprek met Jules Vandenpeereboom, toenmalig minister van Spoorwegen, Post en Telegraaf. Die was binnen zijn zogenaamde posthotelcampagne, waarbij de staat monumenten verwierf om ze te restaureren tot postkantoor, namelijk op zoek naar een geschikt gebouw in Mechelen.

Opmetingstekening van een authentieke boogaanzet van het Paleis door architect Frans Mertens, 1898.

Houtmortels' voorstel om daarvoor het Paleis van de Grote Raad te benutten werd positief onthaald. In 1899 kwam het tot een overeenkomst: de stad kocht de huizen in de aanzet van het Paleis om ze te schenken aan de staat, die op zijn beurt zou instaan voor de voltooiing tot posthotel. Minister Vandenpeereboom kocht ook de voorstudie van Frans Mertens. Die stelde hij ter beschikking van de door hem aangeduide restauratiearchitecten Philippe Van Boxmeer en Pierre Langerock. Die laatste had al eerder opdrachten uitgevoerd voor de posthotelcampagne en bezat door zijn bloeiende praktijk als architect en restaurateur een uitgebreide kennis van de gotiek en de neogotiek. Volgens latere uitspraken van Van Boxmeer had Langerock echter nauwelijks een aandeel in het tot stand komen van het voltooide Paleis.

Blootleggen van de restanten

In hun restauratiepraktijk hechtte zowel Van Boxmeer als Langerock groot belang aan het wetenschappelijk onderbouwen van hun ontwerpen, om zo correct mogelijk de oorspronkelijke opzet te kunnen voltooien. Omdat ze enkel beschikten over Keldermans' geveltekening en een beperkt aantal 16de-eeuwse bouwrekeningen, moesten ze zich voor een groot deel baseren op de oorspronkelijke restanten die in 1900-1903 bij de omzichtige afbraak van de latere woningen aan het licht kwamen. Dat er bij die afbraak ook oog was voor andere waardevolle elementen is te merken aan het huis Den Boer à la Mode, waarvan de minutieus gedemonteerde 18de-eeuwse rococogevel werd heropgebouwd aan de Grote Markt 6.

Na de afbraakwerken aan het Paleis bracht een vergelijking van de bewaarde 16de-eeuwse fragmenten met het oorspronkelijke ontwerp Van Boxmeer en Langerock tot enkele belangrijke conclusies. Hoewel de rekeningen melding maken van het leveren van 35 kolommen, leidden ze uit het ontbreken van funderingen in het interieur van het Paleis af dat die nooit geplaatst werden. Omgekeerd meenden ze uit het ontbreken van materiaalrekeningen voor het balkon te kunnen besluiten dat dit nooit gebouwd werd, hoewel daarvoor wél funderingen werden teruggevonden. Opmerkelijk is ook de conclusie dat Keldermans bij de uitvoering op verschillende punten zelf van zijn ontwerp afgeweken zou zijn, onder meer in de breedte van de traveeën en de verplaatsing van de kapel op de verdieping naar de hoek met de Reuzenstraat.

Tussen 1900 en 1903 werden de 16de-eeuwse fragmenten van de aanzet van het Paleis stapsgewijs blootgelegd.

Wikken en wegen

Op basis van al het bronnenmateriaal werkten Van Boxmeer en Langerock in 1906 een restauratievoorstel uit. Ze kozen ervoor om zoveel mogelijk authentieke fragmenten te bewaren, en dus de bestaande afwijkingen op Keldermans' plan te behouden. De aspecten waarover dit plan geen informatie verschafte, bijvoorbeeld de gevel aan de binnenplaats, probeerden ze zo goed mogelijk in te vullen.

Een foto uit 1892 van de Reuzenstraat, zoals die in de 17de eeuw door de laatste travee van het onafgewerkte Paleis was aangelegd.

Andere elementen werden bewust anders uitgevoerd dan het oorspronkelijke plan aangaf: zo kregen de kolommen op de hoeken van de Befferstraat een grotere dimensie. Tenslotte werden er ook om praktische redenen een aantal wijzigingen doorgevoerd. Om de Reuzenstraat te kunnen behouden bijvoorbeeld, die in de 17de eeuw door de laatste travee van het onafgewerkte Paleis was getrokken, lieten Van Boxmeer en Langerock die authentieke travee afbreken. Langs de Reuzenstraat ontwierpen ze dan weer een bijkomende vleugel van vijf traveeën om extra ruimte te creëren.

Voor het interieur beschikten Van Boxmeer en Langerock nauwelijks over bronnenmateriaal. De enkele bewaarde kapitelen en andere restanten dienden samen met de overige realisaties van Rombout II Keldermans en enkele rekeningen als leidraad voor de inrichting en afwerking. De eerder vermelde betaling voor 35 nooit geplaatste kolommen bijvoorbeeld, deed hen veronderstellen dat deze in twee rijen op het gelijkvloers geschikt moesten worden, onderling verbonden door gewelven.

Op basis van de schaarse bronnen meenden Van Boxmeer en Langerock dat Rombout II Keldermans op het gelijkvloers twee rijen kolommen had voorzien.

Een ontevreden postbestuur

Het gebrek aan gegevens over de oorspronkelijke inrichting van het gebouw liet de restauratiearchitecten relatief veel vrijheid bij de inrichting tot posthotel. Het gelijkvloers van het Paleis bestemden ze tot postbureau, loketten en enkele kleinere dienstvertrekken. De bijkomende vleugel langs de Reuzenstraat werd een vertrek voor (telegraaf)toestellen.

Op de verdieping voorzagen Van Boxmeer en Langerock onder andere verschillende kleine ruimten voor de archieven en het drukwerk van de post en van de telegraafdienst, die ook de kapelruimte op de hoek van de Reuzenstraat ter beschikking kreeg.

Wat de functie van de grootste vertrekken - de huidige raadzaal en trouwzaal - moest worden is onduidelijk; ze vermelden enkel de term 'voorbehouden'. De plannen tonen wel de nog bestaande, rijkelijke aankleding van deze ruimten met gebeeldhouwde balksleutels, monumentale schouwen en ingewerkte wapenschilden. Zoals kort nadien zou blijken had Van Boxmeer de verdieping al tijdens de inrichting tot posthotel gerestaureerd met een mogelijke herbestemming tot stadhuis in het achterhoofd.

Kort voor het voltooiën van de werken rond 1910 zond het postbestuur enkele afgevaardigden om het gebouw te inspecteren. Die vonden het jammer genoeg ongeschikt om er hun diensten in onder te brengen. Meteen ontstond echter de idee om het Paleis te herbestemmen tot stadhuis, en het toenmalige stadhuis in Den Beyaert om te vormen tot posthotel. Een ruil die in 1911 werd geconcretiseerd.

Herinrichting tot stadhuis

Philippe Van Boxmeer kreeg nu de taak om een ontwerp op te maken voor de afwerking van het Paleis tot stadhuis, een taak waarvan hij naar eigen zeggen al tijdens de eerdere restauratie was blijven dromen.

Omdat hij al tijdens de inrichting tot posthotel rekening had gehouden met een mogelijke herbestemming tot stadhuis, waren er geen grote ingrepen nodig. De loketten op het gelijkvloers werden omgevormd tot kantoren voor de stadsdiensten. Op de verdieping voorzag hij - net als in zijn eerste voorstel uit 1889 - onder andere een trouwzaal, een raadzaal en een zaal voor het schepencollege. De grootste wijziging betrof het inrichten van een voorzaal aan de Grote Markt, die via een grote trap aansloot op de verdieping van zowel het Paleis als de Halle.

Samen met de omvorming van het Paleis tot stadhuis viel in 1911 namelijk ook de beslissing om de verbinding te maken met de Halle, waar onder meer de politie, verscheidene kantoren en een museum een plaats moesten krijgen. Van Boxmeers vrijwel ongewijzigde ideeën rond het afwerken van de Halle met een imposante belforttoren naar Brugs voorbeeld stuitte echter op sterke weerstand. Deze zogenaamde belfortstrijd en de voorbodes van de Eerste Wereldoorlog maakten dat enkel het interieur van de Halle werd heringericht.

Om de verbinding te maken tussen het voltooide Paleis en de Halle voegde Van Boxmeer bij de inrichting van het stadhuis een imposante, neogotische trappartij toe.

Het Paleis vandaag

Hoewel er na het voltooiën van het Paleis van de Grote Raad nog verschillende bouw- en restauratiecampagnes plaatsvonden aan het stadhuis, bleven de indeling en de inrichting zoals Van Boxmeer en Langerock ze uitstekenden grotendeels bewaard.

Enkel de kantoorindeling op het gelijkvloers moest wijken voor een gebruik als evenementenzaal, weliswaar met behoud van de neogotische aankleding. Voor het overige functioneren onder meer de trouw- en raadzaal nog steeds zoals ze bedoeld waren. En de zolder van het Paleis? Die kan u zelf komen ontdekken tijdens deze Open Monumentendag.

Inhoud: Hannah De Neve

Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

08

TECHNISCHE SCHOLEN MECHELEN

Neogotische kapel
en Eiken Zaal

📍 Jef Denynplein 2 - Onder-den-Toren 13/14

De Sint-Lambertusvakschool

Al in de 16de eeuw was Mechelen bekend voor het ambachtelijk vervaardigen van stijlmeubelen, met het 'Mechels meubel' als meest befaamde. Vanaf het einde van de 19de eeuw kreeg het Mechelse meubelambacht het echter moeilijker door de goedkope machinale productie van meubelen in fabrieken en door de grote onderlinge concurrentie. Toch waren er in de stad in het begin van de 20ste eeuw nog grote aantallen arbeiders aan de slag in de meubelmakerij.

Ondernemingen van de Mechelse Meubelmakers hadden dan ook een grote vraag naar geschoolde werknemers. Daarom werd in 1903 de Sint-Lambertusvakschool voor houtbewerkers en meubelmakers opgericht in de gebouwen van de Katholieke Werkmanskring aan de Begijnenstraat 18. De bestuursleden van deze Werkmanskring vormden de stuwende kracht achter de vakschool.

Leraars en leerlingen van de vakschool Sint-Lambertus in 1917.

Een opleiding voor metaalbewerkers

De centrale rol van Mechelen in de ontwikkeling van het Belgische spoorwegnet vanaf 1835 had ertoe geleid dat ook de spoorwegindustrie er in het begin van de 20ste eeuw goed uitgebouwd was. Deze industrie concentreerde zich rond de Centrale Werkplaats van de Staatsspoorwegen (vanaf de jaren 1920: NMBS), beter bekend als 'het Arsenaal', en rond enkele private toeleveringsbedrijven zoals de Société Belge des Appareils Rateau.

De spoorwegindustrie had grote nood aan gespecialiseerde metaalbewerkers en aan werklieden vertrouwd met de constructie van koetswerk voor spoorwagens. Om hieraan tegemoet te komen werkte ingenieur en professor Victor de Fays, beheerder van de werkhuizen Rateau in Muizen, in 1916 een oplossing uit. Tijdens de Eerste Wereldoorlog, een periode waarin Rateau maar op halve kracht kon draaien, startte hij een opleiding voor metaalbewerkers, die een groot deel van de werkplaats ter beschikking kreeg als schoolatelier. Praktijkleraren vinden was geen probleem, want het onderwijs bood garanties om niet gedeporteerd te worden naar Duitsland.

Na een onderhoud met kardinaal Mercier werd ervoor gezorgd dat de leerlingen in de namiddag 'algemene vakken en godsdienstleer' konden volgen in de Sint-Lambertusvakschool. Op die manier ontstond een samenwerking tussen de metaalafdeling in Rateau en de Sint-Lambertusvakschool in de Begijnenstraat.

Het ontstaan van TSM

In 1919 verhuisde de Sint-Lambertusschool wegens plaatsgebrek naar Jef Denynplein 2. Daar kwamen in 1919 verschillende bestaande Mechelse vakscholen samen, waaronder de Sint-Lambertusvakschool en de metaalafdeling uit Rateau. Daarom werd ook gekozen voor de naam 'Technische Scholen Mechelen', in het meervoud! De drijvende kracht hierachter was kardinaal Mercier, die in de ontwikkeling van het technisch onderwijs het middel bij uitstek zag om het christelijk geloof binnen de arbeidersbeweging levendig te houden.

De eerste directeur van TSM was E.H. Jan De Nayer. Onder zijn leiding kende de school een hoge vlucht. Het oprichten van steeds nieuwe afdelingen leidde al snel tot een toename van het aantal leerlingen. Voor de uitbreidingen werden stap voor stap omliggende terreinen aangekocht. Een voormalige brouwerij aan de A.B.-straat en het naastgelegen herenhuis Wittmann vormden de voornaamste aankopen. In 1969 kocht TSM ook het complex van de Aartsbisschoppelijke Normaalschool aan Onder-den-Toren.

Een impressie van het vroegere Spaans Gasthuis aan Onder-den-Toren in 1780, door Jan-Baptist De Noter.

Een kapel uit 1884 als gevolg van de schoolstrijd

De bouw van de neogotische kapel voor de vroegere Aartsbisschoppelijke Normaalschool moet gezien worden in het licht van de schoolstrijd in 1879-1884. In 1878 wou kardinaal Deschamps, na de verkiezingsoverwinning van de liberalen, het katholiek basisonderwijs versterken en richtte hij een normaalschool op aan de voet van de Sint-Romboutstoren. Het bisdom kocht daartoe een groot deel van de terreinen van het vroegere Spaans Gasthuis, aan het huidige Onder-den-Toren.

Deze school gaf tussen 1879 en 1967 vorming aan de leerkrachten lager onderwijs van Mechelen en verre omstreken. Omdat al die seminaristen dagelijks naar de mis moesten, werd in 1884 een neogotische kapel opgetrokken, een ontwerp van Frans Baeckelmans. Deze Antwerpse architect werkte - vaak samen met zijn broer Louis - aan het oude Gerechtshof in Antwerpen, verschillende scholen, kerken, woningen en kastelen. In 1969 verhuisde de Normaalschool naar de Bleekstraat en verwierf Technische Scholen Mechelen de gebouwen. In 2017 restaureerde TSM met eigen middelen de kapel, die vandaag nog steeds integraal deel uitmaakt van de school.

(links) Gedenkplaat van Frans Baeckelmans in het oud Gerechtshof in Antwerpen.
(rechts) Seminaristen aan de neogotische kapel op de speelplaats 'Onder den Toren' (tussen 1884-1969).

Een kapel met een pedagogische boodschap

Het houten spitstongewelf en de spitsboogvorm van de vensters zijn kenmerkend voor de neogotische stijl. De rozetten in het spitstongewelf bevatten afbeeldingen die de link leggen naar het onderwijs. Sint-Jan schrijft op het eiland Patmos zijn evangelie: "In het begin was er het Woord". Sint-Thomas staat met een winkelhaak afgebeeld om de toekomstige leerkrachten aan te zetten tot een goede kennis van rekenen en meetkunde. De grotendeels intacte 'doolhofvloer' met zwarte en witte tegels is een verwijzing naar de middeleeuwse, gotische architectuur.

Geveltkening uit het bouw-dossier van de neogotische kapel, 1884.

(links) Sint-Thomas en Sint-Anselmus.
(rechts) Sint-Jan op het eiland Patmos.

De trek balken van het houten spitstongewelf zijn versierd met Latijnse opschriften.

TSM pronkt in 1929 met een Eiken Zaal

Toen koning Albert I in 1929 TSM bezocht, zag hij leerlingen van het tweede en derde studiejaar van de vakafdeling hout bezig met "het opstellen van paneelen eener zaal bestemd voor de tentoonstelling van het beroepsonderwijs der provincie Antwerpen." Deze tentoonstelling, waaraan alle door de provincie gesubsidieerde scholen mochten deelnemen, vond plaats in het Harmoniepark in Antwerpen. Jan De Nayer, directeur en oprichter van TSM, maakte deel uit van het provinciaal overlegorgaan voor het technisch onderwijs. Hij maakte zich sterk dat zijn afdeling meubelmakers en schrijnwerkers de bekleding van het eresalon van de tentoonstelling kon maken. De houten lambrisering in art-decostijl voor het eresalon prijkte aldus op de tentoonstelling.

Dat de directeur er sterk op hoopte de lambrisering terug naar TSM te halen, blijkt uit de opdracht die hij aan zijn leraars en leerlingen gaf. Zij moesten een wandbekleding ontwerpen die volledig in en uit elkaar genomen kon worden, als een legpuzzel. Bovendien waren de maten zo bedacht dat de zaal juist paste 'gelijk een gekookt ei in zijn schaal' in één van de kamers van huis Wittmann, het directiegebouw van TSM aan het huidige Jef Denynplein. Alfons Van der Hoeven, de eerste leraar van de school tot zijn 75ste, was één van de ontwerpers. De geometrische art-decomotieven zijn van de hand van Ferdinand Wynants, leraar-beeldhouwer aan TSM. Ook heel wat leerlingen droegen hun steentje bij aan de opbouw van de zaal, zoals prof. ir. architect Rik Somers en architect Oscar Van den Eynde.

Het gebruik van de toen toonaangevende art-decostijl bewijst het vakmanschap van leraars en leerlingen in TSM in deze periode. Net als een sterke link met Mechelen als stad van meubelmakers.

(links) Huis Wittman aan het huidige Jef Denynplein, waar nu het nieuwe TSM gebouw staat.
(rechts) Directeur Jan De Nayer, 1935.

Een bom op de Melaan

In 1945 had de Duitse bezetter zich weliswaar teruggetrokken, maar werden vanuit Duitsland de gebieden gebombardeerd die de geallieerden bevrijd hadden: 'Operatie Volkssturm'. Een van de laatste bommen op Belgisch grondgebied kwam terecht op huis Wittman van TSM. Directeur Vermandere, die de Nayer in 1942 opvolgde, schreef daarover in het klasseboek voor het schooljaar 1958-1959: *"Niemand scheen het erg te vinden dat een eenzaam vliegtuig in de morgen van 8 februari 1945 op circa tweeduizend meter hoogte boven Mechelen cirkelde... om 8.15h heeft hij op de knop gedrukt die zijn laatste bom los maakte. Deze bom raakte het dak van de directeurswoning (huis Wittman), doorboorde de voorgevel en ontplofte op de Melaan, in het midden van de parkeerplaats, vlak voor de grote inrijpoort."*

Huis Wittman werd zwaar getroffen door de bom, maar de Eiken Zaal in het gebouw bleef wonder boven wonder intact!

(links) Ligging van de Eiken Zaal in het nieuwe schoolgebouw, 1947.
(rechts) De Eiken Zaal met meubilair uit de jaren 1990.

(links) Verslag van de bominslag waarin wordt vermeld dat de Eiken Zaal intact bleef. (rechts) Leerlingen van TSM ruimen mee puin van huis Wittman na de bominslag.

De Eiken Zaal in een nieuw schoolgebouw

Dat de zaal vlot in en uit elkaar te halen is, is een zegen geweest voor haar bewaring! Huis Wittman moest grotendeels afgebroken worden na de bominslag. De Eiken Zaal werd gedemonteerd en in het nieuwe schoolgebouw geplaatst naar het ontwerp van architect Oscar Van den Eynde. Oscar was ooit leerling van TSM en had in 1929 meegewerkt aan de panelen van de Eiken Zaal. Hij gaf de zaal een gepaste plaats in zijn ontwerp.

Door de ligging van de zaal in het nieuwe schoolgebouw gaven de ramen niet meer uit naar buiten. Daarom werkte Renaat Savels, deeltijds leraar aan TSM, twee glasramen en twee geschilderde panelen uit die de nissen vulden (jaren 1960).

In de jaren 1990 kreeg de Eiken Zaal aangepast meubilair in neo-art-decostijl. Dat werd ontworpen en met leerlingen uitgewerkt door leraar Guido Op De Beeck. Van het maken van deze meubels zijn foto's te bezichtigen in de Eiken Zaal. In die periode werd de ruimte gebruikt voor vergaderingen én voor klassenraden. Voor heel wat collega's ademt de zaal de sfeer uit van de deliberaties aan het einde van het schooljaar, die daardoor een erg statig cachet kregen.

Duurzaam hergebruik

In 2019-2020 moest de Eiken Zaal alweer verhuizen. Toen werd immers het schoolgebouw van Oscar Van den Eynde afgebroken. Maar dankzij haar demonteerbare opzet kon de zaal - die sinds 2005 beschermd is als onroerend erfgoed - vrij eenvoudig in het nieuwe schoolgebouw ingepast worden. De gerestaureerde zaal is nu te bewonderen op de eerste verdieping van het nieuwe TSM-gebouw en doet vandaag voornamelijk dienst als vergaderruimte. Dat de Eiken Zaal door haar flexibele opbouw als 'legpuzzel' tot viermaal toe probleemloos verplaatst kon worden, maakt haar tot een sprekend voorbeeld van duurzaam hergebruik.

Tekst: Marijke Van Eekert, directeur Schoolorganisatie TSM
Afbeeldingen: © TSM

09

SINT-PIETER- EN -PAULKERK

Orgel en Petruslokaal

📍 Keizerstraat 1

Een meer uitgebreide versie van de historiek en de restauratie van de kerk is te vinden in de brochure van 2014 op www.mechelen.be/open-monumentendag-overzicht-2014.

De Sociëteit van Jezus

In 1534 stichtte de Spaanse edelman Ignatius van Loyola samen met enkele vrienden een christelijk geloofsgenootschap: de Sociëteit van Jezus. Deze gemeenschap - later bekend als de jezuïeten - werd in 1540 als orde erkend door paus Paulus III. Voor de oprichting van hun noviciaat in het 'Dietstalige' gedeelte van de toenmalige Nederlanden - waar kandidaat-jezuïeten hun tweejarige opleiding volgden - viel de keuze op Mechelen.

Voet aan de grond in Mechelen

In 1611 vestigden de jezuïeten zich in het oude Paleis van Margareta van York in de Keizerstraat, dat ze stapsgewijs uitbreidden door omliggende eigendommen aan te kopen en nieuwe gebouwen op te richten. Zo lieten ze tussen 1670 en 1677 een imposante barokkerk bouwen: de huidige Sint-Pieter- en -Paulkerk. Hoogstwaarschijnlijk tekende de jezuïet Antonius Losson het ontwerp, bijgestaan door ordegenoot en architect Willem Hesius, die in 1675 de eerste steen van het oksaal legde. Het was trouwens Lossons moeder, weduwe van een rijke Antwerpse koopman, die het grootste gedeelte van de bouw financierde. Na 1677 werd het interieur beetje bij beetje aangekleed met talrijke barokke kunstwerken die vooral de missiewerking van de jezuïet Franciscus Xaverius - de toenmalige patroonheilige - centraal stellen.

Deze gravure in de tweede uitgave van Antonius Sanderus' *Chorographia sacra Brabantiae* uit 1727 toont het indrukwekkende complex van de toenmalige Mechelse jezuïeten.

Detail van het 18de-eeuwse orgelfront van Karel Dillens vóór de recente onderhoudswerken.

Een orgel voor de nieuwe kerk

Vermoedelijk werd de kerk al kort na de bouw uitgerust met een orgel, dat immers een belangrijke rol speelt bij het opluisteren van (de toen nog meer frequente) misvieringen. Mogelijk betrof het een exemplaar dat voordien in de kloosterkapel stond. Betalingen voor het onderhoud aan de naar Mechelen uitgeweken orgelbouwer Jan Bremser en later aan zijn zoon Blasius en aan Paul Munick tonen in elk geval het bestaan aan van een instrument. Vanaf 1702 gaf ook de Mechelse orgelbouwer Karel Dillens regelmatig een onderhoudsbeurt aan het orgel van de jezuïeten.

Karel Dillens bouwt een nieuw orgel

In april 1712 mocht Karel Dillens een volledig nieuw orgel bouwen voor de Mechelse jezuïetenkerk. Voor 600 gulden leverde hij een nieuw instrument, dat een plaats kreeg op het oksaal. De jezuïeten zorgden zelf voor de blaasbalgen, het ijzerwerk en de orgelkast. Op het nog aanwezige, prachtig gebeeldhouwde orgelfront staat onder de centrale siervaas de bouwdatum '1713' vermeld. Dit orgelfront vertoont trouwens grote overeenkomsten met dat van het orgel van de Sint-Carolus Borromeuskerk in Antwerpen, dat Dillens in 1718 voor de Antwerpse jezuïetenkerk bouwde.

Na Dillens' overlijden in 1729 voerden verschillende orgelbouwers herstellingen en onderhoudswerken uit aan het instrument van de Mechelse jezuïeten. Zo ontving de bekende Gentse orgelbouwer Egidius F. Van Peteghem in 1790 maar liefst 700 gulden voor het 'maken' van het orgel. De mankementen die hij herstelde waren vermoedelijk het gevolg van de woelige periode na de opheffing van de jezuïeten door paus Clemens XIV in 1773 en de herinrichting tot kerk voor de parochie van Sint-Pieter en -Paul vijf jaar later.

Een nieuw Schyvenorgel

Tijdens de 19de eeuw onderging het Dillensorgel nog verschillende herstellingen, onder andere in 1839 door Desmet uit Duffel en in 1876 door de bekende orgelbouwers Loret. Aan het einde van die eeuw bleek het instrument echter in zo'n slechte staat dat de kerkraad de Brusselse orgelbouwer Pierre Schyven om een expertise vroeg. Zijn oordeel was vernietigend: de klavieren waren versleten en slecht geplaatst, het windmechanisme moest vernieuwd en gemoderniseerd worden, de windladen waren te klein, de pijpen waren grotendeels in lood uitgevoerd in plaats van in tin ...

Een grondige herstelling zoals concurrent Camille Loret voorstond, achtte Schyven dan ook weggegooid geld. De kerkraad volgde zijn redenering en bestelde bij hem in 1893 een nieuw orgel. Enkel het orgelfront uit 1713 - het enige element waarover de Brusselaar positief was - bleef behouden, zij het als louter decoratie. Achter dit 18de-eeuwse front bouwde Schyven een volledig nieuw, romantisch orgel met twee manualen van 56 toetsen, een pedaalklavier van 30 toetsen en een zelf uitgedachte windvoorziening.

Het plaatje met de firmaam van Pierre Schyven op de speeltafel, vóór de recente onderhoudswerken.

Een vooronderzoek brengt duidelijkheid

De firma Stevens uit Duffel gaf het Schyvenorgel in 1907 een grondige schoonmaakbeurt en verzekerde nadien het jaarlijks onderhoud en het stemmen.

Tijdens de voorbereidende inspectie van het orgel werden er onder meer op de houten orgelpijpen stukjes bepleistering gevonden.
© Pieter Vanhaecke

Een orgel is echter een fragiel instrument dat af en toe ook grondiger onder handen genomen moet worden. De restauratie van de binnenschil van de kerk in 2013-2015 vormde de aanleiding voor een onderzoek naar de staat van het orgel. Dat bevond zich voor een instrument van meer dan 100 jaar oud in een vrij goede toestand. Toch kwamen er ook verschillende mankementen aan het licht, met name een falende windvoorziening, die maakten dat het orgel vrijwel onbespeelbaar geworden was.

Grondig onderhoud

Om het orgel opnieuw concertwaardig te maken liet de stad Mechelen in overleg met de kerkfabriek Catharina een grondig onderhoud uitvoeren. Deze opdracht werd toevertrouwd aan de firma van orgelbouwer Pieter Vanhaecke uit Erps-Kwerps. De stad gaf hier € 100.000 aan uit, waarvan € 30.000 gecompenseerd werd door een premie van het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse Gemeenschap.

(links) Pijpen met een lengte van meer dan vier voet werden ter plaatse gereinigd en na eventueel rechte en herstellen teruggeplaatst.

© Pieter Vanhaecke

(rechts) De behandelde orgelpijpen kregen indien nodig bijkomende ondersteuning om mooi recht ingezet te kunnen worden in het rooster.

© Pieter Vanhaecke

Alle 1478 orgelpijpen werden uitgenomen, gereinigd, waar nodig hersteld en met eventuele bijkomende ondersteuning teruggeplaatst. De lederen membranen van alle eerste relais en van de membraanlatten onderaan de windladen werden vernieuwd. Er vonden ook kleine herstellingen plaats aan de orgelkast en de speeltafel kreeg een grondig onderhoud, waarbij onder meer het intern pneumatisch systeem hersteld werd. Tot slot werden alle orgelpijpen volledig gestemd. Het eindresultaat is dat het orgel nu opnieuw klinkt zoals Pierre Schyven het eind 19de eeuw bedoelde. Het onderhoud bood bovendien de mogelijkheid om een beter zicht te krijgen op de werken die in de toekomst nodig zullen zijn om het instrument in al zijn facetten te kunnen benutten, met name het restaureren van de windlade en van de grote blaasbalg.

Concertkerk

Het opnieuw bespeelbare orgel van de Sint-Pieter- en -Paulkerk is op meerdere vlakken goed nieuws voor de Mechelse orgelcultuur. Zo stelt de kerkfabriek Catharina het gratis ter beschikking als lesinstrument voor de opleiding tot organist van het Stedelijk Conservatorium.

Het is ook een belangrijke schakel in de uitbouw van de concertfunctie van de kerk. Zowel in het kerkenbeleidsplan (2017) als in het goedgekeurde beheersplan van de kerk (2017) werd immers een nevenbestemming als concertruimte naar voor geschoven. De centrale locatie in de historische binnenstad en de onmiddellijke nabijheid van de stadsschouwburg bieden hiertoe ruime mogelijkheden. Met de aankoop van nieuwe stoelen (2017) en de plaatsing van akoestische screens voor de glas-in-loodramen (2019) investeerde de stad al eerder in het optimaliseren van de kerk voor deze nevenfunctie.

Inhoud: Pieter Vanhaecke

Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

10

REFUGE VAN GRIMBERGEN

📍 Onze-Lieve-Vrouwestraat 52

Deze tekst is een herneming van de bijdrage van Leni Thiers voor de brochure van Open Monumentendag 2009.

Het poortgebouw op nr. 52 in de Onze-Lieve-Vrouwestraat verbergt een groot complex met een lange geschiedenis. De norbertijnerabdij van Grimbergen, eigenaar sinds 1426, bouwde er in de 16de of 17de eeuw een nieuwe refuge. Verspreid over de steden verzekerden refugehuizen de link tussen de rurale abdij en de stedelijke samenleving. Ze dienden als verblijfplaats voor reizende kloosterlingen en als verzamelpunt voor de abdijsinkomsten uit de omgeving. Ook prestige speelde een belangrijke rol. Een refugehuis werd gebouwd en verbouwd om stedelingen te imponeren. We nemen de bezoeker mee op een wandeling door de geschiedenis van het refugehuis.

Het classicistische poortgebouw

In de 18de eeuw werd de toegang van een gebouw meer en meer een statussymbool. Als uithangbord van de abdij van Grimbergen moest ook de poort van de refuge rijkdom uitstralen. Eind 18de eeuw lieten de norbertijnen een nieuw toegangsgebouw optrekken naar de laatste mode. Het classicistische poortgebouw van blauwe hardsteen is gedecoreerd met verdiepte casementen, platte rozetten en een brede kroonlijst met klossen en consoles. De vensters kregen achthoekige kramen, volgens de nieuwste technieken uit de late 18de eeuw. De bekronende siervazen werden tijdens restauratiewerken in de jaren 1990 gereconstrueerd naar een prent van J.B. De Noter (1786-1855). De datering staat aangegeven boven de toegangspoort: 1777.

Met dit grote bouwproject aan de straat wou de abdij de toevallige voorbijganger overtuigen van haar belang. De aanpassingswerken in classicistische stijl werden niet doorgetrokken in het verdere complex, behalve voor twee dakvensters van het hoofdgebouw die zichtbaar zijn vanaf de straat.

▶ De houten gordingenkappen van de middelste vleugel en de rechtere vleugel behoren tot de mooiste elementen van de oorspronkelijke bouwphase.

Op deze impressie van de refuge in 1778 door Jan-Baptist De Noter (1786-1855) zien we de gaanderij aan de rechterzijde van de middelste vleugel en de traptoren in volle glorie.

Met dit classicistische poortgebouw, in combinatie met de dakvensters, kon de abdij met een minimum aan investeringen de uitstraling van haar refuge actualiseren naar de laatste mode.

Traditionele bak- en zandsteenstijl met 'moderne' ramen

Twee van de vier vleugels uit de 16de of 17de eeuw zijn bewaard. Zij zijn opgetrokken in traditionele bak- en zandsteenstijl met een plint, speklagen en vensteromlijstingen van kalkzandsteen. Deze bouwstijl, met de karakteristieke trapgevels, is typerend voor de stedelijke architectuur uit de bouwperiode van de refuge. In 1886 werd de derde vleugel aan de linkerzijde van de binnenplaats vervangen door het huidige gebouw met een neogotische kapel op de eerste verdieping. De vierde vleugel, in het verlengde van deze derde vleugel, werd vermoedelijk circa 1800 afgebroken en nooit vervangen. De ramen van de refuge vertonen een opmerkelijke uniformiteit en zijn uitzonderlijk goed bewaard. De traditionele bak- en zandsteenstijl paste kruisvensters toe waarbij een natuurstenen kruis de vensteropening in vier verdeelde. De kruisvensters van de refuge werden in de vroege 19de eeuw gemoderniseerd. De natuurstenen kruisen werden uitgebroken en in de originele, natuurstenen vensteromlijsting werden 'moderne' 19de-eeuwse acht- en zesvlakramen geplaatst. Tijdens de in 2009 voltooide restauratie bleven de ramen dan ook behouden; ze werden indien nodig plaatselijk hersteld.

Vergane glorie: de gaanderij en de traptoren

Twee van de meest imponerende elementen van het oorspronkelijke refugehuis zijn verloren gegaan. Bouwsporen verraden hun aanwezigheid en enkele prenten en historische foto's geven een idee van deze vergane glorie. De middelste vleugel aan de binnenplaats had oorspronkelijk een gaanderij in de twee meest rechtse traveeën. Deze bestond uit twee bogen, gescheiden door een zuil, vermoedelijk van blauwe hardsteen.

Het huidige metselverband verraadt de locatie hiervan: op de plaats waar de gaanderij zich bevond, ontbreken natuurstenen speklagen en vensteromlijstingen.

Het belangrijkste statussymbool is toch de traptoren, waarvan alleen het functionele gedeelte bewaard bleef. Mechelen werd tijdens het ancien régime gekenmerkt door verscheidene hoge huistorens, van ver in de omtrek zichtbaar. Hoe hoger en hoe rijkelijker de bekroning van de traptoren, hoe voornamer en rijker de eigenaar van het gebouw. Ook de norbertijnen gaven hun refuge een dergelijk statussymbool. De huidige traptoren is maar een schaduw van de oorspronkelijke toren, die ver boven de gebouwen uitstak.

De toren werd in de 19de en de 20ste eeuw in twee stappen verlaagd. De eerste fase verliep vermoedelijk gelijktijdig met de afbraak van de achtervleugel, waarbij het bovenste gedeelte verdween. Aangezien deze verdwenen vleugel drie bouwlagen telde, bleef na afbraak van het bovenste gedeelte nog steeds een respectabel gedeelte van de toren behouden.

Tussen 1893 en 1907 werd het op deze foto nog aanwezige bovendee van de huistoren weggebroken.

Tussen 1893 en 1907 werd een volgende deel afgebroken. Sindsdien is enkel het functionele gedeelte bewaard, dat toegang verleent tot de gelijkvloerse, eerste en zolderverdieping. Stabiliteitsproblemen waren de reden voor deze stapsgewijze verlaging.

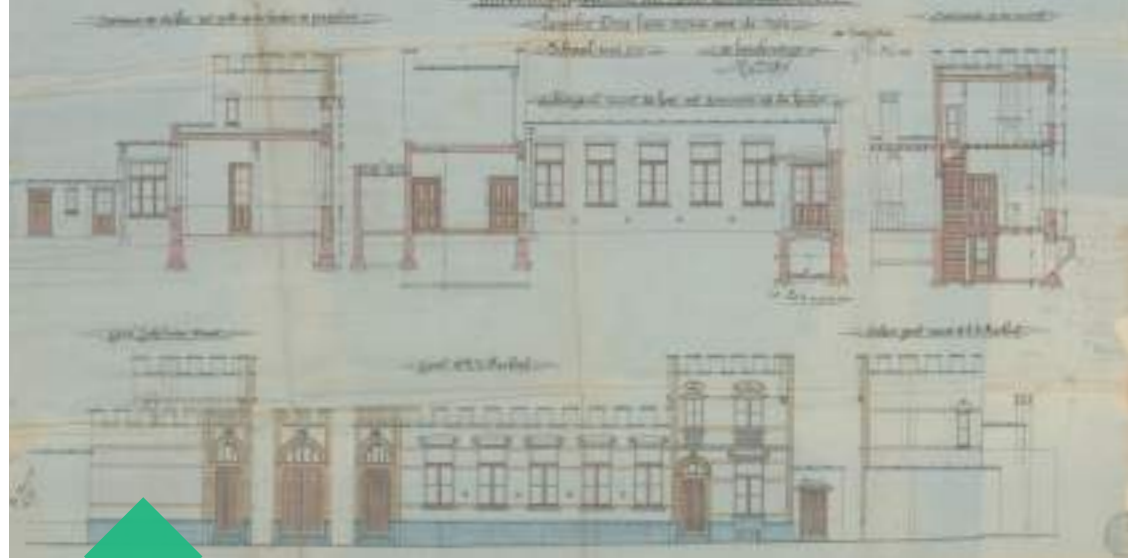
De neogotische kapel

In 1886 werd graaf Robert de Buisseret-Steenbecque de Blarenguien eigenaar van een belangrijk deel van het complex. De graaf bezat de financiële middelen en de wil om grote werken te ondernemen. Als telg uit een katholieke familie besloot hij een neogotische kapel te bouwen in zijn nieuwe eigendom. Hij maakte haast met de werken, want al in datzelfde jaar kon de kapel ingewijd worden, zoals te lezen valt op een gedenkplaat binnen. Voor de bouw van de kapel moest een van de drie resterende vleugels in bak- en zandsteenstijl wijken.

Spitsboogvensters zorgen voor een sfeervolle verlichting in de indrukwekkende ruimte. Halfzuilen met knoppenkapiteel ondersteunen het houten, gedrukte spitsbooggewelf. De halfzuilen, consoles, kapitelen en kapelwanden hadden oorspronkelijk een neogotische afwerking. Een van de ribben van het gewelf bewaart een polychrome schildering in pastelkleuren. Op de wanden zijn twee afwerklagen te onderkennen onder de huidige, witte verflaag. Een sjabloonschildering met palmetten schijnt door de witte verf heen. Op de locatie van het altaar is een schaduwschildering herkenbaar, die de contouren van dit altaar en twee flankerende beelden aangeeft. Een polychrome neogotische laag, vermoedelijk uit 1886, is op enkele plaatsen zichtbaar gemaakt en bestaat uit gouden en zwarte figuren op een olijfgroene achtergrond.

De zolder

De indrukwekkende zolders vertellen de lange geschiedenis van het refugehuis. De gordingenkap uit de oorspronkelijke bouwfase overspant een zeer hoge, grote zolderruimte. In de 19de eeuw werden kleine houten elementen vernieuwd, zoals gordingen en kepers.

In 1914 ontwierp architect Henri Meyns een uitbreiding van de school in neogotische stijl. Die werd gebouwd op een vooruitgeschoven stukje van het perceel aan het vroegere kerkhof van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle.

De norbertijnen gebruikten de zolders als opslagruimte. De pacht van de gebieden in de omstreken van Mechelen werd hier betaald en het geleverde graan werd opgeslagen op de zolders. Deze goederen werden geleverd langs het kerkhof van de kerk van Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle.

De hoofdingang aan de Onze-Lieve-Vrouwestraat was immers voorbehouden voor belangrijke bezoekers. De gevel aan de achterzijde bewaart een laadluik in een dakvenster met een trapgevel. De goederen konden langs deze weg rechtstreeks naar de zolder getakeld worden.

Ook op de zolder lieten de werken van graaf de Buisseret hun sporen na. Hij verbouwde de refuge tot een school. Drie verluchtungskokers voorzagen de klaslokalen op de eerste verdieping van frisse lucht. De roosters zijn uitgesneden in zink en worden op de zolder beschermd door houten bakken. In de klaslokalen zijn ze gevat in een geprofileerde lijst in het stucwerkplafond. Tijdens de in 2009 voltooide restauratie van de plafonds in de middelste vleugel en de rechtervleugel werden ook deze roosters in ere hersteld.

Tekst: Leni Thiers

11

IMPACT FACTORY

📍 Potterijstraat 5 - Graaf van Egmontstraat 17-19

Hof van Egmont

5 augustus 1569: de dag van de verkoop van het Hof van Egmont. Dat stadspaleis met uitgestrekte tuinen - tussen de huidige Graaf van Egmontstraat, de Hanswijkstraat en de Hendrik Speeqvest - behoorde toe aan Lamoraal I, graaf van Egmont. Het werd geconfisqueerd toen die een jaar eerder als oproerkraaijer onthoofd werd op de Brusselse Grote Markt.

De tuinzijde van het Hof van Egmont door de 19de-eeuwse kunstenaar Jan-Baptist De Noter.

Sint-Heilwichgodshuis

De nieuwe eigenaars van het Hof werden de uitvoerders van het testament van Remi(gius) de Halut, die er een godshuis wilden onderbrengen. Dat was namelijk de wens van hun overleden opdrachtgever: dat zijn bezittingen aangewend zouden worden om de droom van zijn in 1562 overleden vrouw, Heilwich Van Nieuwenhuyse, te laten uitkomen. En zo werd op 4 juni 1570 het Sint-Heilwichgodshuis of Putterij geopend.

De Putterij werd een plek waar kinderen uit meestal arme gezinnen terecht konden. Zij kregen er eten en onderdak en werden in lijn met de christelijke leer onderwezen in een vak of ambacht; meisjes werden opgeleid tot huishoudster. Dankzij vele gulle giften kon de instelling haar werking stelselmatig uitbouwen. Op het toppunt was er plaats voor 52 jongens en 20 meisjes.

Tekening van enkele jongens van de Putterij, toegeschreven aan Jean-François Mardulyn (1751-1843).

De aanleg van de Graaf van Egmontstraat in 1837-1839 leidde tot de afbraak van de Putterij, zoals te zien op deze tekening van Jan-Baptist De Noter.

De kinderen van de Putterij, herkenbaar aan een roodgeel plunje, moesten zich onderwerpen aan een streng huisreglement (uitgebreide gebedsmomenten, vaste dag-nachtindeling, slechts één dag per jaar vrij, loon afstaan aan het godshuis ...). De naleving werd afgedwongen door personeel onder leiding van de testamentaire uitvoerders en nadien van de Provisieurs (altijd nazaten van Heilwich Van Nieuwenhuysse).

Het einde van de Putterij

In 1770 vierde het godshuis zijn 200ste verjaardag. Met de nodige luister werd hulde gebracht aan de stichters. De kinderen kregen een feestmaal voorgeschoteld. En speciaal voor de gelegenheid werd een rijmgedicht geschreven, voorgedragen én gepubliceerd (Rym-galm uytblasende den twee hondert jaerigen Jubel der zegepraelende stichtinge van Ste Heylwighs Godtshuys geseyt Het Putterye, 1770).

Nochtans, zo blijkt, ging het niet meer zo goed met de Putterij: de opleiding van de kinderen liet te wensen over, de gebouwen raakten in verval ... In 1798 sloot de Franse bezetter de instelling en werden alle kinderen naar huis gestuurd. Daarna richtte het stadsbestuur de gebouwen tijdelijk in als een Werkhuis voor Weldadigheid. Pas een 50-tal jaar later zou een nieuwe poging ondernomen worden om de Putterij te doen herleven met de oprichting van een 'godshuis' op een andere locatie.

De Graaf van Egmontstraat

In 1835 reed de eerste trein op het Europese vasteland van Brussel naar Mechelen. Dat bracht een enorme moderniseringsbeweging op gang. Met de komst van het nieuwe station op het Koning Albertplein wou het stadsbestuur een nieuwe boulevard aanleggen die dit gebouw in rechte lijn verbond met de Bruul en de Grote Markt. Voor de aanleg van de huidige Graaf van Egmontstraat moesten heel wat gebouwen wijken: privéwoningen werden onteigend en ook de vroegere kanongietery en de Oude Brusselpoort gingen tegen de vlakte.

Dit lot viel ook de Putterij ten deel, zelfs al waren de gebouwen nog in gebruik. Na protesten van het Bureel van Weldadigheid, de stedelijke welzijnsinstelling die de voogdij had over het oude godshuis, kwam een compromis uit de bus met de eigenaar, de stedelijke Commissie van Burgerlijke Gods- en Gasthuizen. Het terrein dat vrijkwam na de afbraak van de Putterij werd onder hen verdeeld: de Commissie kreeg de gronden aan de Graaf van Egmontstraat en het Bureel van Weldadigheid het stuk aan het Kardinaal Mercierplein. Beide instellingen lieten op hun deel een ensemble huurwoningen bouwen voor de rijke burgerij.

Huurwoningen van stand

In 1839 ontwierp de Tiense stadsarchitect François Drossaert een neoclassicistische eenheidsbebouwing van zeven woningen langs de Graaf van Egmontstraat. In augustus van dat jaar kreeg meester-metser P.J. Gernaert uit Mechelen de opdracht voor de bouw van de eerste drie panden. In 1841 startte de Brusselse aannemer Deffaux de bouw van de overige vier woningen, inclusief het hoekgebouw met het Kardinaal Mercierplein. De koetshuizen in de tuin van vier van de panden en de vermelding van vestibules met kapitelen, gedecoreerde stucplafonds en marmeren schouwen in de bestekteksten wijzen op het standingvolle karakter van de woningen.

Door de eerste woning en het hoekgebouw aan het Kardinaal Mercierplein hoger op te trekken, benadrukte François Drossaert de huizenrij die hij ontworpen had.

Steeds meer kantoren

Al in 1868 verkocht de Commissie de huurwoningen aan de Graaf van Egmontstraat. Volgens het bestuur vielen er in de toekomst namelijk grote herstellingen te verwachten. Bovendien achtte het de interest uit het beleggen van de verkoopsom hoger dan deze uit de verhuur, die dan ook nog eens de gegoede klasse onderdak verschafte.

Met de nieuwe eigenaars kwamen ook nieuwe noden en verbouwingen. Zo liet het Crédit Général Hypothécaire het huidige Graaf van Egmontstraat 19 in 1920 uitbreiden tot een kantoor met een directeurswoning. Negen jaar later kwam het pand in handen van de Compagnie de l'Electricité du Nord de la Belgique (ENB), een van de vele toenmalige elektriciteitsproducenten in ons land. In tegenstelling tot veel andere Europese landen die na de Eerste Wereldoorlog de elektriciteitsproductie en -distributie hadden genationaliseerd, bleef deze in België namelijk in privéhanden.

In 1948-1949 ontwierp architect François Segers een nieuwe achterbouw en uitbreiding voor de kantoren van ENB.

In 1929 liet ENB het huis aan de Graaf van Egmontstraat verbouwen tot kantoren. Het bedrijf, dat in Mechelen ook verschillende buurtspoorwegen uitbaatte, deed goede zaken en liet zijn Mechelse zetel regelmatig verbouwen. In 1937 kwam er een eerste aanzienlijke uitbreiding met de nog bestaande kantoorvleugel van vier bouwlagen tegen de rechtse perceelgrens.

Omdat dit nog niet volstond kocht het bedrijf ook het linker buurhuis op nr. 17, dat in 1948 bovendien een nieuwe achterbouw met twee verdiepingen en een bijkomende kantoorvleugel kreeg. Stedenbouwkundige regelgeving beperkte die kantoorvleugel tot één verdieping. In 1990 kwam er alsnog een tweede etage, waarmee grosso modo de huidige omvang van het complex werd vastgelegd. Op dat ogenblik was ENB via allerlei fusies echter al enige tijd opgegaan in wat in 1990 uiteindelijk Electrabel werd.

Wasserij/droogkuis/ververij Max Lepage/Idéal

Aan de andere zijde van de voormalige Putterij vond een heel andere evolutie plaats. Vermoedelijk in de jaren 1920-1930 vestigde wasserij/droogkuis/ververij Lepage, later bekend als Idéal, zich in de Hanswijkstraat en de Potterijstraat. Plannen van verbouwingen tussen 1950 en 1960 tonen hoe de omgeving waar ooit het godshuis van Sint-Heilwich stond verder veranderde. In een eerste fase werd een bestaand gebouw links achteraan de Potterijstraat vernieuwd en uitgebreid om onderdak te bieden aan een magazijn, een garage en een personeelsrefter.

De laatste huizen, die er zeker een eeuw eerder al stonden, verdwenen bij de tweede verbouwing. De vrijgekomen ruimte werd ingenomen door een “magazijn met aanhorigheden” dat de eerdere verbouwing verbond met de kantoren in de Hanswijkstraat. Hierin lagen op het gelijkvloers de wasplaats, de laadruimte en de ververij. Op de eerste verdieping werd de strijkzaal ingericht. Dit gebouw werd vijf jaar later nog uitgebreid en vernieuwd.

In zijn hoogdagen had Idéal drie vestigingen (afhaalplekken) in Mechelen. Daarnaast verwerkte het bedrijf wasgoed van een tiental locaties buiten de stad. De wasserij bleef bestaan tot 1996, toen ze de boeken neerlegde.

Louis en Monique aan het werk in de ververij van Idéal Mechelen, 1992.

Nieuwe functies

Na een tiental jaar leegstand kregen de gebouwen een nieuwe invulling. De voormalige wasserij werd in twee gesplitst: het gedeelte met toegang langs de Hanswijkstraat (nrs. 6, 8 en 10) werd omgevormd tot winkelpanden en woonegelegenheden. Het gedeelte aan de Potterijstraat werd in 2015 door OVAM voor een symbolische euro gekocht van de stad Mechelen. In ruil zou OVAM de sanering van de sterk verontreinigde bodem (voornamelijk door chloorhoudende ontvetters van de industriële wasserij) op zich nemen. Om toch een tijdelijke invulling te geven aan dit zogenaamde blackfield project - een terrein dat zo ernstig verontreinigd is dat het onmogelijk in gebruik te nemen is zonder tussenkomst van de overheid - werd onder meer overlegd met de Vlaamse Bouwmeester. In dit contact werd de basis gelegd voor een circulaire invulling. Enkele lokale initiatieven mochten hun plaats innemen in de gebouwen in afwachting van de definitieve invulling. Zo kregen Deelbaar Mechelen, Ko-Lab en De Notenboom een plaats voor hun activiteiten. In 2021 gaf OVAM het pand voor 25 jaar in concessie aan de stad Mechelen om het grootschaliger project Impact Factory te realiseren. Deelbaar Mechelen neemt in opdracht van het stadsbestuur het tijdelijk beheer van de site op.

Klusbib en Digibib: twee projecten van Deelbaar Mechelen.

Impact Factory

Anno 2022 ligt het ruimere project op tafel waarbij de huidige Potterij wordt opgenomen in Impact Factory. Dat wordt een plek waar circulaire economie mogelijk wordt door de combinatie van een coworking space, laboruimtes, eventplekken, een demo- en horecaruimte en een programmatie rond circulaire economie. Stadsmakersfonds en Stad Mechelen zetten samen hun schouders onder dit project. In april van dit jaar selecteerden zij WIT architecten (Leuven) als winnaar van een ontwerpwedstrijd voor de site. Het ontwerp trekt resoluut de kaart van maximaal behoud en minimale interventie. De basisprincipes van circulair bouwen werden van bij de eerste ontwerpstappen ingebakken in het ontwerp, en zullen een toetssteen blijven voor de ontwerpkeuzes doorheen alle fases van ontwerp- en bouwproces. Zo wordt met een aantal doordachte stappen de Impact Factory klaargemaakt voor de toekomst.

Vermoedelijk zal de opening plaatsvinden midden 2024. Intussen blijven de gebruikers van het pand leven brengen in buurt.

Tekst: Ward Coeckelbergs, Deelbaar Mechelen en Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

Een impressie van de nieuwe achtergevels uit het winnend wedstrijdontwerp van WIT architecten. ©WIT architecten

12

HET ZEGEL

De centrale rol van Mechelen tussen 1835 en 1860 in de ontwikkeling van het Belgische spoorwegnetwerk - het eerste op het Europese vasteland - wekte de stad definitief uit de slaperigheid van het ancien régime. Allerlei ontwikkelingen volgden elkaar in een snel tempo op. De bouw van de centrale spoorwegwerkplaatsen (het Arsenaal) en aanverwante private toeleveringsbedrijven achter het nieuwe station bijvoorbeeld, bracht een ware industriële ontwikkeling op gang. Ook Florentin de Brouwer de Hogendorp en Alexander Allard de la Court, twee kapitaalkrachtige Brusselse investeerders met een sterk geloof in de toekomst van de gemechaniseerde grootindustrie, zagen mogelijkheden in Mechelen.

Durfkapitaal voor een zeep- en kaarsenfabriek

In 1838 stichtten deze ondernemers samen met een Luikse compagnon een vennootschap voor het onttrekken van olie en stearine uit palm- en kokosolie, om daarmee zowel harde als zachte zeep en kaarsen te produceren. Daartoe hadden ze kort voordien al een imposante fabriek laten bouwen in Mechelen. In tegenstelling tot de meeste andere ondernemers hadden ze zich gevestigd aan de voorzijde van het station, in de nabijheid van de binnenstad en de Leuvensevaart.

Omdat de stichtingsakte van hun firma ook alle in de vennootschap ingebrachte goederen vermeldt, geeft deze een vrij gedetailleerd beeld van de fabriek en haar inrichting. In combinatie met de kadastrale mutatieschets die de bouw van het complex registreerde, zien we dat toen de kern van het huidige Zegel gebouwd werd.

Deze kadastrale mutatieschets registreerde de bouw van de fabriek, die rond 1836-1837 tot stand kwam.

In de jaren 1850-1860 bouwde het Bestuur van de Spoorwegen twee lage vleugels parallel met de Leuvensevaart.

Op het toen 5425 m² grote terrein hadden de initiatiefnemers een hoofdvleugel laten bouwen van 64 bij 15m. Die omvatte een kelder, een gelijkvloers en drie verdiepingen met in totaal 250 ramen en deuren, de daklichten niet meegerekend. De fabriek was opgetrokken uit baksteen en blauwe hardsteen, met overall gewelven op gietijzeren kolommen en een metalen dak met grote leien, waardoor het volgens het document volstrekt onbrandbaar was. Boven de traphal tegen de achtergevel bevond zich bovendien nog een ijzeren citerne, waarin vermoedelijk bluswater werd opgeslagen. Aansluitend op die traphal, en dus enigszins verwijderd van de hoofdvleugel, lag het gebouw voor de stoommachines en de ketels.

Het complex omvatte nog twee woonpaviljoenen met een kelder en een verdieping, en verschillende bijgebouwen, onder meer bedoeld voor opslag. Tot slot vermeldt het document in 16 punten heel specifiek een groot aantal machines, apparaten en hulptuigen. Die waren volgens de stichters grotendeels onbekend in België. Zij hadden ze zelf ingevoerd, mogelijk uit Leeds, waar ze goede contacten hadden.

Deze nog bestaande gebouwen kregen een sobere, functionele architectuur in neoclassicistische stijl, die dankzij de omvang van het complex toch monumentaal aandoet.

Toch geen productie

In tegenstelling tot de zeer succesvolle mechanische vlasspinnerij die de beide compagnons ook in 1838 oprichtten op het vroegere kloosterterrein van de Mechelse augustijnen, heeft de fabriek aan de Leuvensevaart vermoedelijk nooit gewerkt. Ook een tweede project om in het gebouw een machinewerkplaats onder te brengen, werd nooit gerealiseerd.

In 1843 kocht het Bestuur van de Spoorwegen het complex om het in te richten als centraal magazijn. Drie jaar later verwierven de spoorwegen ook de naastgelegen percelen tot aan de Stationsstraat.

Daarop lieten ze in de volgende jaren twee evenwijdig geplaatste, langwerpige gebouwen optrekken, parallel aan de Leuvensevaart. Een dienstspoor verbond deze gebouwen met het station en de achterliggende werkplaatsen.

Algemene werkplaats van het Zegel

In 1868 ging het complex over in handen van de Posterijen. Die installeerden een drukkerij voor postzegels en treinbiljetten in het hoofdgebouw, dat zo de benaming Het Zegel meekreeg. 125 jaar lang rolden hier de drukpersen. Ondanks regelmatige uitbreidingen en modernisering bleef de structuur van het complex uit circa 1836-1837 al die tijd vrijwel ongewijzigd.

De meest ingrijpende verandering aan de site vond plaats rond 1913. Toen werden onder meer de linkse en de rechtse doorgang langs het hoofdgebouw ter hoogte van de tweede bouwlaag overdekt en met de aanpalende vleugels verbonden. Voorts werd het omvangrijke binnenplein grotendeels volgebouwd en werd de rechtse vleugel verlengd in de richting van de Stationsstraat.

Goed omringd

De opgang van Mechelen tijdens de tweede helft van de 19de eeuw ging onder andere gepaard met een stevige bevolkingstoename. De stad deinde uit: aansluitend op de binnenstad groeiden grote, lobvormige woongebieden. Op enkele decennia tijd raakte Het Zegel volledig ingesloten, voornamelijk door woningen. Die kwamen er onder meer aan de achterzijde, langs drie parallelle straten, genoemd naar evenveel Mechelse kunstenaars - Geets, Herreyns en Rosier - met Willem als voornaam. Het terrein tussen Het Zegel en de Stationsstraat kende echter een andere ontwikkeling. Het grote succes van de telegrafie en de telefonie, waarop de Belgische staat in 1896 een monopolie verwierf, leidde in 1930 tot de oprichting van een meer autonoom overheidsbedrijf: de Regie voor Telegraaf en Telefoon (RTT). Elf jaar later werd het grootste gedeelte van het voorterrein van Het Zegel toebedeeld aan de RTT, die het de decennia nadien stapsgewijs volbouwde.

Personeelsleden van De Post aan het werk in Het Zegel.

© Instituut voor Financiële Archeologie

Het einde van een tijdperk

In 1993 nam De Post een nieuwe drukkerij in gebruik in de industriële zone Mechelen-Zuid en kwam Het Zegel leeg te staan. Ongeveer tien jaar later verkocht Belgacom, de opvolger van de RTT, de meeste van haar gebouwen op de site. Die werden nadien door projectontwikkelaar ViRiX gerenoveerd tot kantoren en woongelegenheden. Een herbestemming van Het Zegel, sinds 1996 beschermd als monument, bleef echter uit. Verschillende voorstellen voor een nieuwe invulling raakten uiteindelijk niet verder dan de tekentafel. Daarin speelde de vervuiling van de ondergrond door het decennialange insijpelen van drukinkt en oplosmiddelen, een rol.

Een nieuwe toekomst

Dit jaar vond Het Zegel evenwel nieuwe eigenaars, die vast van plan zijn om de site op korte termijn te herbestemmen tot kantoren. Ze zoeken daarbij naar huurders die de meerwaarde zien van het monumentale, historische kader dat het gebouw te bieden heeft. Met de ontwikkelingen rond het nieuwe station en de ligging vlakbij de binnenstad en de Leuvensevaart als bijkomende troeven. De vormgevers van Areal architecten en van Karuur architecten werken al volop aan een ontwerp waarin het erfgoed samengaat met alles wat er bij een hedendaagse, duurzame herinrichting komt kijken. Tegelijkertijd vond er deze zomer in samenwerking met OVAM een bijkomend bodemonderzoek plaats om te bepalen hoe de vervuiling van de ondergrond best opgelost kan worden. Heel recent lieten de eigenaars het terrein ook opschonen, zodat u in alle veiligheid de site kan bezoeken tijdens deze Open Monumentendag.

Inhoud: Frans Geys en Marieke Jaenen

Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

Deze foto uit 1976 toont hoe de RTT stapsgewijs het voterrein van Het Zegel volbouwde.

13

HUIS DE FLES

📍 Steenweg 26

Houten huizen

Wie door de Mechelse binnenstad wandelt, kan niet naast de vele historische gebouwen kijken die de lange en boeiende geschiedenis van de stad vertellen. De doorgaans stenen façades mogen ons echter niet doen vergeten dat de meeste huizen eeuwenlang in hout gebouwd werden. Met de economische groei en de bevolkingstoename in Mechelen vanaf de 13de eeuw stegen de grondprijzen snel en ontstonden er veel smalle, diepe percelen. Zo werd het 'diephuis' met een hoge, slanke voorgevel en de dakrichting haaks op de straat de overheersende bouwvorm. Houten voorgevels boden enkele voordelen. Door elke verdieping een beetje te laten uitspringen over de straat ontstond extra ruimte. Bovendien konden houten façades veel aaneengesloten vensters bevatten en waren ze gemakkelijker te verbouwen - en bovenal goedkoper - dan hun tegenhangers in baksteen of natuursteen.

De overkragende houten voorgevels van De Fles (links) en De Zevenster (rechts) aan de Steenweg op een tekening van August Van den Eynde uit 1850.

Een langzame verstening

Jammer genoeg waren deze houten huizen uiteraard ook erg vatbaar voor vuur. De grote Mechelse stadsbrand van 1342 legde bijvoorbeeld meer dan de helft van de stad in de as. In 1344-1348 herhaalde het stadsbestuur dan ook het al eerder uitgevaardigde verbod om nog huizen te bouwen met strodaken, en de verplichting om de muren van woningen met strobedekking tot op zekere hoogte te bepleisteren.

Toen J.F. Mardulyn in 1790 deze tekening maakte, bestond de straatwand van de Steenweg tegenover het Schepenhuis nog bijna volledig uit hout.

Deze foto van William Fox Talbot uit 1846 brengt de bakstenen brandmuur aan de linkerkant van De Fles mooi in beeld.

Een echte verbetering kwam er pas in de 16de-17de eeuw: geleidelijk aan kregen steeds meer huizen bakstenen zijgevels die een brandoverslag naar de burens bemoeilijkten. Door ook de achtergevel in steen op te trekken ontstonden de zogenaamde driekwarthuizen, met alleen nog een voorzijde in hout. Hoewel er onder meer in 1627 ook een verbod kwam op de bouw van houten voorgevels, bleven ze nog lang bestaan. Een onderzoek naar de stabiliteit van 468 houten gevels in de Mechelse binnenstad in 1772 toont aan dat toen één woning op zes nog altijd een houten façade bezat.

Huis De Fles

Een tekening die J.F. Mardulyn in 1790 maakte van de Steenweg toont dat houten gevels nog tot lang in de 18de eeuw deel uitmaakten van het Mechelse stadsbeeld. In tegenstelling tot de stenen façades links van het Schepenhuis is de straatwand aan de overzijde bijna volledig van hout. Op de derde plaats van rechts zien we ook de houten façade van huis De Fles, het huidige Steenweg 26.

Het huis De Fles staat al zeker vermeld vanaf 1521, toen er een rente op het pand afbetaald werd. De eeuwen nadien duikt het huis regelmatig op in allerlei documenten, maar de informatie is doorgaans beperkt tot de beschrijving van een 'huis met grond en toebehoorten'. Enkele documenten van het einde van de 18de eeuw vermelden wel specifiek dat het een handelshuis betrof.

Uitzonderlijke beelden

Tijdens de eerste helft van de 19de eeuw veranderde de houding tegenover houtbouw in sneltreinvaart. De blijvende angst voor brand, de toenemende associatie van houten huizen met armoede en ouderwetsheid, en stadspremies voor de verbouwing tot stenen façades gaven de houtbouw de doodsteek. Rond 1850 waren houten gevels in het Mechelse stadsbeeld een uitzondering geworden.

Dit wordt prachtig geïllustreerd op drie van de oudste foto's die van de Mechelse binnenstad bekend zijn. In 1846 maakte de Brit William Fox Talbot, die geldt als de uitvinder van het fotonegatief, een opname van de Sint-Romboutstoren met een deel van de Steenweg op de voorgrond. In vergelijking met de prent van J.F. Mardulyn uit 1790 zijn er nu nog maar twee houten gevels te zien, die van de huizen De Zevenster en De Fles, de huidige nummers 24 en 26 aan de Steenweg. Nauwelijks een jaar later maakte de Schot John Muir Wood een gelijkaardige opname én een prachtige detailfoto waarop hij de beide houten façades centraal stelde. Dat hij voor zijn detailfoto net deze gebouwen als onderwerp koos, op een moment dat de fotografie nog een exclusieve aangelegenheid was, wijst erop dat houten gevels toen ook al een zeldzaamheid waren.

Het nieuwe gevelontwerp van metselaar G. Vanderauwera uit 1861.

De tijden veranderen

In 1861 kreeg Catherine Cincqarb-Leemans toelating om de houten gevel van huis De Fles te vervangen door een stenen exemplaar. Stadsbouwmeester François Bouwens beschouwde dit initiatief als een aanzienlijke verbetering van een van de meest prominente plekken van de stad en kende haar daarom een premie van 125 frank toe. Bouwens maakte van de heropbouw bovendien ook gebruik om een nieuwe rooilijn uit te zetten, die volgens hem beter aansloot op de bocht van de Steenweg.

In 1847 stelde John Muir Wood de houten gevels van De Fles (links) en De Zevenster (rechts) centraal op een van de oudste foto's van de Mechelse binnenstad.

Metselaar G. Vanderauwera ontwierp een voor die tijd hedendaagse lijstgevel met ongeveer dezelfde nokhoogte, maar met een volwaardige derde verdieping. Ondanks de moeilijke vorm van het perceel, dat naar achter toe sterk versmalt, slaagde hij erin om boven de gelijkvloerse winkelruimte een aangename woning in te passen. Verrassend zijn vooral de weelderig gedecoreerde stijkamers met uitzicht over de Grote Markt op de eerste en de tweede verdieping: hun allure doet de beperkte afmetingen en de grillige kamervorm vergeten. Vanuit ons huidige standpunt kende het initiatief van weduwe Cincqarb jammer genoeg snel navolging: in 1862 werd ook de houten gevel van het buurpand De Zevenster afgebroken.

Schoenenzaak en café

De benedenverdieping van het herbouwde huis De Fles bleef net iets langer dan 100 jaar in gebruik als winkel, voornamelijk als schoenenzaak. In 1892 opende Michel Van Ussel er In de Gouden Bottin, een zaak die er tot in het interbellum bleef. Het was hoogstwaarschijnlijk ook de familie Van Ussel die in 1922 de toelating kreeg om de gevelbrede erker aan de eerste verdieping te plaatsen. Na de Tweede Wereldoorlog baatten de zusters Claes er een tijdlang een schoenenwinkel uit. Dat veranderde met de komst van Gustaaf Sels: kort nadat hij in 1966 zijn laatste seizoen voor K.V. Mechelen had gespeeld, vormde hij het gelijkvloers om tot een café, dat hij zijn eigen naam gaf. De gevelbepleistering liet hij in 1968 afkappen, zoals in die jaren de gewoonte was bij heel wat 19de-eeuwse en 20ste-eeuwse lijstgevels. Na zijn heengaan in 2007 werd het café nog enige tijd onder dezelfde naam voortgezet.

Onlangs veranderde het pand van eigenaar. Momenteel wordt de verbouwing volop voorbereid: beneden komt er een commerciële functie en op de verdiepingen een karaktervolle woongelegenheid.

Tekst: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

14

AARTSBISSCHOPPELIJK PALEIS

© Provincie Antwerpen
Foto Stefan Dewickere

📍 Wollemarkt 15

Sinds het einde van de 16de eeuw resideert er haast onafgebroken - op het korte intermezzo van de Franse periode na - een aartsbisschop aan de Mechelse Wollemarkt, dicht bij 'zijn' metropolitaanse kerk van Sint-Rombout. Stelselmatig werd die residentie uitgebreid tot een monumentaal paleis met een fraaie tuin. Het concordaat met Napoleon in 1801 was bepalend voor het gebouwencomplex. Sindsdien draagt het provinciebestuur Antwerpen de zorg voor dit monument van het neoclassicisme.

Van pied-à-terre tot paleis

Toen Mechelen in 1559, bij de nieuwe kerkelijke indeling van de Nederlanden, de zetel van een aartsbisdom werd, betekende dat impliciet dat de aartsbisschop daar ook minstens een deel van de tijd moest resideren. De eerste aartsbisschop, kardinaal Antoine Perrenot de Granvelle, had net een spectaculair renaissancepaleis in Brussel laten bouwen, waar hij het grootste deel van de tijd verbleef. Als hij in Mechelen was, resideerde hij in het Hof van Savoye, het vroegere Paleis van Margareta van Oostenrijk dat hij in 1561 verwierf.

Matthias Hovius, de derde aartsbisschop, bracht de residentie over naar de Wollemarkt, waar hij in 1596 het oude Hof van Lilloo en de refuge van de abdij van Affligem samenvoegde (de aartsbisschoppen waren tijdens het ancien régime ook abt van Affligem). Dat complex, met een geometrische tuin binnen zijn muren, was begrensd door de Kleine en de Grote Melaan. Er werd weinig geïnvesteerd in de Mechelse residentie, omdat de aartsbisschoppen de voorkeur gaven aan hun Brusselse paleis, waar ook het centrum van de macht lag.

J.F. Mardulyn, Het aartsbisschoppelijk paleis op het einde van de 18de eeuw, met de laatbarokke gevel en de tuinvleugel van 1779.

Aartsbisschop Thomas-Philippe d'Alsace koos in 1716 voluit voor Mechelen. De nog laatmiddeleeuwse residentie was verouderd en zijn status onwaardig. Hij plande dan ook een monumentale laatbarokke nieuwbouw, waarvoor hij het complex uitbreidde met twee aangrenzende panden. Het paleis zou onderdak bieden aan de woonvertrekken van de aartsbisschop, gastenverblijven, een grote bibliotheek, het archief dat tot dan in de abdij van Affligem was bewaard, en de kantoren voor het bisdom. Het jaar na zijn aantreden begonnen de bouwwerken, die zouden duren tot zijn dood in 1759.

Het paleis had initieel drie vleugels rond een binnenplaats, hoewel een vierde, noordelijke vleugel langs de tuin gepland was. De voorgevel aan de Wollemarkt, met een centrale toegangspoort en een Mariabeeld erboven, werd bekroond door een fronton. Zijn opvolger, aartsbisschop Franckenberg, bezorgde het domein in 1768 zijn huidige omvang door de aankoop van een groot deel van de tuin van de refuge van Tongerlo. Het complex reikt sindsdien over de oevers van de Melaan.

Twee jaar later haalde hij ook de plannen voor een noordvleugel van onder het stof en realiseerde een 'corps de logis' in klassieke stijl, met een open galerij aan de binnenplaats, een monumentale eretrap en een kapel.

De aartsbisschoppen zonder paleis

Franckenberg verliet Mechelen in 1794, op de vlucht voor de Franse revolutionairen. Toen hij het jaar daarop terugkeerde, nam hij tot zijn verbanning in 1797 zijn intrek in het Groot Seminarie omdat de Republiek het paleis ondertussen opgevorderd had. In 1794 was het in gebruik als militair hospitaal en in 1798 werd het openbaar verkocht als 'nationaal goed'. Verschillende privé-eigenaars volgden elkaar op en de noordvleugel werd in die woelige periode grotendeels gesloopt.

Als eerste consul probeerde Napoleon de relaties met de kerk te normaliseren. Op 15 augustus 1801 ondertekende hij daartoe met paus Pius VII het zogenaamde concordaat. Dit hield onder andere een nieuwe indeling van de bisdommen in, waarbij het

bisdom Antwerpen werd opgeheven en samengevoegd met het aartsbisdom Mechelen. Er zouden ook nieuwe bisschoppen worden aangesteld en het onderhoud van de kathedralen en bisschoppelijke residenties kwam onder het beheer van de departementen (de latere provincies). Het zou echter nog enkele jaren duren voor de aartsbisschoppen konden terugkeren naar de Wollemarkt. Ondertussen resideerden ze – als ze al in Mechelen waren – in een deel van het Hof van Savoye aan de Voochtstraat, het oude paleis van Granvelle. Aartsbisschop Franciscus de Méan wou echter terug naar 'zijn' Paleis. Bij koninklijk besluit van 17 april 1818 verleende koning Willem I machtiging om, voor rekening van het Rijk, de gebouwen opnieuw aan te kopen en de nodige herstelwerken uit te voeren. Het gebouw werd in concessie gegeven aan het provinciebestuur Antwerpen. Pas in 1834 kon de opvolger van de Méan zijn intrek nemen in een nieuw aartsbisschoppelijk paleis.

Een uitzonderlijk neoklassiek monument

Het nieuwe aartsbisschoppelijke Paleis is één van de zeldzame gaaf bewaarde publieke bouwwerken van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Als 'paleis' neemt het daarbij een unieke positie in onze architectuurgeschiedenis in, samen met het Koninklijk Paleis en het paleis van de prins van Oranje in Brussel. Het koninklijk paleis werd echter zwaar verbouwd in de late 19de eeuw, het paleis van de prins van Oranje – het huidige paleis der Academiën – is qua interieur grotendeels een hypothetische reconstructie uit het midden van de 20ste eeuw. Dat het relatief eenvoudige, strak klassieke interieur van het aartsbisschoppelijk paleis amper gemoderniseerd werd, maakt het dan ook heel bijzonder.

Charles Vander Straeten, niet uitgevoerd ontwerp voor de tuinvleugel, 1819.

©Den Haag, Nationaal Archief

August Van den Eynde,
voorgevel van het aarts-
bisschoppelijk paleis, 1845.

Ontwerp voor de inrichting
van de troonzaal, circa 1920 (?).
© Archief Lier, archief Van
Engelen, VAEN_0283.

Charles Vander Straeten, die vanaf 1820 de titel van hofarchitect van Willem I mocht voeren, presenteerde in maart 1819 de eerste plannen voor een monumentaal paleis, waarbij hij gebruik maakte van de nog bestaande funderingen van de verdwenen noordvleugel om de binnenplaats opnieuw af te sluiten. Deze luxueus gedecoreerde vleugel zou de ontvangtzalen en het staatsie-appartement van de aartsbisschop huisvesten, maar de plannen waren te ambitieus. Wat uiteindelijk tussen 1820 en 1836 gerealiseerd werd, was in grote mate een hergebruik van de drie bestaande vleugels rond de binnenplaats. De dagelijkse leiding van de werf was waarschijnlijk in handen van Jean-Baptiste de Dobbeleer, ingenieur van Waterstaat en Openbare werken voor de provincie Antwerpen en 'architect van de paleizen van zijne majesteit in de Provincie Antwerpen'.

De belangrijkste ingrepen betroffen de vleugel aan de Wollemarkt. Daar werd de laatbarokke gevel grondig verbouwd tot een sobere neoklassieke façade. Het gevelschema met de centrale toegangspartij met een fronton bleef weliswaar bewaard, maar met een geblokte poortomlijsting, de ionische zuilenorde en een strakke witte bepleistering werd het geheel aangepast aan de toenmalige mode. Aan de rechterzijde kwam een beperkte uitbreiding van drie traveeën voor de kapel. Een andere geplande uitbreiding aan de linkerkant zou er nooit komen, waardoor de gevel asymmetrisch is. Voor de realisatie van de voorgevel werden deels materialen hergebruikt van de verdwenen 18de-eeuwse noordvleugel, waarvan het onderste geveldeel als portiek de binnenplaats afsloot.

Binnen is de transformatie totaal. Een ruime vestibule met hardstenen zuilen opent zich naar de monumentale eretrap in 'rouge royal-marmer' en zwarte natuursteen. De traphal is volledig overwelfd door een half rond cassetteplafond, de trap zelf is omzoomd met een metalen balustrade met palmetmotieven. In de as van de trap

geeft een deur met een omlijsting met ionische zuilen en een fronton toegang tot de kapel. Die was eerst uitgewerkt in een sobere neoklassieke stijl, met een portiekaltaar. Uit die periode dateren nog het eenvoudige spiegelgewelf en het pilasterdecor. In 1908 werd de huiskapel op initiatief van kardinaal Mercier heringericht in een neoromaans getinte stijl. Het klassieke altaar werd gedemonteerd en opgeborgen en de pilasterdecoratie kreeg een marmering en nieuwe kapitelen. Ook nadien vond er af en toe nog een wijziging plaats aan het kapelinterieur, bijvoorbeeld op aangeven van kardinaal Godfried Danneels na zijn aantreden in 1980.

Aan de andere zijde van de overloop biedt een gelijkaardige monumentale deur toegang tot de ontvangtzalen, bestaande uit een antichambre, een salon en de 'troonzaal'. De antichambre vertoont een eenvoudige wandbetimmering en een strak stucwerkplafond. Het salon heeft een spiegelgewelf en een fraaie marmeren schouw in empirestijl. De troonzaal ten slotte is het rijkst gedecoreerd - hoewel nog zeer eenvoudig - met uitgewerkte deuromlijstingen, een lage lambrisering en een omlopende geschilderde fries. Deze fries met de wapenschilden van de aartsbisschoppen dateert pas uit 1920, al past ze in de stijl. Aan de muren van deze zalen hangen portretten van alle aartsbisschoppen van het aartsbisdom, van bij de oprichting in 1559 tot en met de vorige aartsbisschop monseigneur Leonard. Het meubilair dateert hoofdzakelijk uit de eerste helft van de 19de eeuw en werd vervaardigd in Belgische ateliers. De donkere mahoniehouten stoelen en tafels, in een eenvoudige empirestijl, dateren uit de inrichtingsperiode van 1820-1836. Ook de vergulde aartsbisschoppelijke zetel hoort bij de oorspronkelijke inrichting.

Voorbij de troonzaal, in de westvleugel, bevinden zich de kantoren en privévertrekken van de aartsbisschop. Die werden in 2016-2017 gerestaureerd en heringericht, met respect voor de eenvoudige neoklassieke architectuur. Een aanbouw uit 1960 werd vervangen door een glazen volume met een rolstoeltoegankelijke lift. De binnenplaats met zijn eenvoudige witgepleisterde gevels kwam mogelijk tot stand net voor 1794, in ieder geval in de periode voor 1818. In de rondboogarcades in de zijvleugels kwamen ramen bij de verbouwingsfase van 1820. Oorspronkelijk lagen hierachter waarschijnlijk koetshuizen en stallingen. In de hoofdvlleugel vormde deze arcade een open galerij. In 1820 werd alleen een nieuwe omlijsting voor het centrale raam toegevoegd, bekroond door een gebogen fronton. De kopgevels aan de tuinzijde kregen toen een gelijkaardig monumentaal neoklassiek decor. Momenteel ondergaan alle gevels een hoognodige restauratie, waarbij het oorspronkelijke subtiele kleurenschema teruggebracht wordt en de luiken teruggeplaatst worden. Een groot aantal wordt opnieuw gemaakt naar historisch model.

Een stiltetuin voor de stad

Bij de verbouwing van 1820 werd ook de paleistuin heraangelegd. De strakke 18de-eeuwse tuin was grotendeels overwoekerd en maakte plaats voor een landschappelijke aanleg met kronkelende paden en in de uithoek een moestuin. Later werd dat een boomgaard. De tuindelen op beide oevers van de Melaan werden in 1835 verbonden door drie bruggen. De Melaan zelf verdween in 1914 uit de tuin. De vlieten werden gedempt en de kaaimuren verdwenen onder de grond.

Al in de 18de eeuw stonden in de tuin diverse paviljoentjes, maar de huidige constructies dateren grotendeels uit de 19de eeuw. Centraal in het perspectief werd kort na 1835 een fraai achthoekig, neoklassiek paviljoentje opgetrokken. Het interieur was gedecoreerd met beelden; die van de heiligen Adrianus en Jozef bleven bewaard. In de hoek van de tuin werd na de verschijning van Onze-Lieve-Vrouw in Lourdes (1858) een Mariagrot in cementrustiek opgetrokken.

Interieur van het tuinpaviljoen met het beeld van de Heilige Adrianus.
© Provinciebestuur Antwerpen - Foto Stefan Dewickere

© Provincie Antwerpen
Foto Stefan Dewickere

In 2017 startte de restauratie van de tuin, met niet alleen de materiële resten maar ook de beslotenheid en de contemplatieve sfeer als leidraad. Ook de monumentale 19de-eeuwse bakstenen muur aan de Schoutetstraat werd aangepakt. Om het markante straatbeeld met de overhellende muur te behouden, kwam aan de tuinzijde een hedendaagse, metalen steunconstructie. Die is vormgegeven als een open pergola, geïnspireerd op de verdwenen serre in de paleistuin. In 2021 werd de laatste fase van de tuinrestauratie opgeleverd. De landschappelijke aanleg van 1835 werd in ere hersteld, met een slingerpad in het midden van de tuin, met steeds wisselende perspectieven en doorzichtjes, en met het 'brevierpad' langs de randen. Dat werd aangelegd opdat de geestelijken hun dagelijkse gebeden (brevieren) konden combineren met een tuinvandeling. Op de plek van de Melaan zorgt een ha-ha voor een afscheiding tussen het publiek opengestelde en het private deel. De zuidelijke kaaimuur werd met dat doel blootgelegd en gerestaureerd.

Jan Baptist De Noter, het
aartsbisschoppelijk paleis langs de
tuinzijde, 1840.

Sinds 2019 is de paleistuin gedeeltelijk open als 'stiltetuin', een samenwerking tussen het Mechelse stadsbestuur, het aartsbisdom en het provinciebestuur Antwerpen. Na de voltooiing van de huidige werken aan de gevels, voorzien in het voorjaar van 2023, staan er nog twee restauratiefasen op het programma: de interieurs van de oostvleugel en de ontvangtzalen.

Tekst: Serge Migom, dienst Erfgoed - provinciebestuur Antwerpen

📍 Oude Stadsfeestzaal / Lumière Mechelen

Frederik de Merodestraat 28

Baeck, Mario, Mechelen, Frederik de Merodestraat 28 “Oude Stadsfeestzaal”, deelrapport cementvloerbetegeling, Onze-Lieve-Vrouw-Waver, 20 januari 2010.

Examino (VandenBorre-Lauwers bvba), Materiaal-technisch onderzoek van het interieur van de oude stadsfeestzaal te Mechelen, oktober 2009-januari 2010.

Debatty, Marc, Stevens, Sofie en Van den Mooter, Maarten, Oude Stadsfeestzaal, in: brochure Open Monumentendag Mechelen 2018, Mechelen, 2018, p. 22-29.

📍 Huis Cadix

Frederik de Merodestraat 41

De Greef, Patrick en Van der Jeught, Els, Huis Cadix, in: brochure Open Monumentendag Mechelen 2015, Mechelen, 2015, p. 46-51.

Denys, Elsbeth en Rasson, Fabian (Ornament cvba), Materiaal-technisch onderzoek Frederik de Merodestraat 41, 2800 Mechelen, (onuitgegeven studie), Antwerpen, 2012.

Van der Jeught, Els, Huizenonderzoek in Mechelen: het huis Cadix, Frederik de Merodestraat nr. 41. Van hotel tot kloosterpand, (onuitgegeven eindverhandeling Vrije Universiteit Brussel), 2007.

📍 Predikherenkerk,

Goswin de Stassartstraat 88

Denys, Elsbeth, Rasson, Fabian en Jaenen, Marieke, Bouwhistorisch en materiaal-technisch onderzoek van het Predikherenklooster te Mechelen, (onuitgegeven studie), Antwerpen, 2011.

De Peu, Piet, Het oud-dominicanenklooster te Mechelen, Gent, 1986.

Fexer, Charlotte en Vermaelen, Begga, Bouwhistorisch en materiaal-technisch onderzoek van het predikherenklooster te Mechelen: 2e fase, (onuitgegeven studie), Borgerhout, 2012-2013.

Stuhlmacher, Mechthild, dossier ontwerp en aanvraag voor de meerjarige subsidiëringsovereenkomst, Rotterdam, 2013.

📍 Stadhuis - Paleis van de Grote Raad/Keldermansvleugel

Grote Markt 21

De Neve, Hannah, De restauratie van het Paleis van de Grote Raad, huidig Stadhuis te Mechelen, door Philippe Van Boxmeer en Pierre Langerock (ca. 1900-1911), ongepubliceerde bachelorpaper KULeuven, academiejaar 2012-2013.

Stroobants, Bart e.a., Het wedervaren van het Mechelse stadhuis, catalogus van de expo in Stedelijke Musea Mechelen-Hof van Busleyden, 24 sept.-28 nov. 1999, Mechelen, 1999.

📍 Sint-Pieter- en -Paulkerk

Keizerstraat 1

Debois, J.M., De orgels in de stad Mechelen. Hun geschiedenis en hun actuele structuur, s.l., s.d.

Vanhaecke, Pieter, Sint-Pieter en -Paulkerk in Mechelen, onderhoudswerken orgel, ongepubliceerd as-buльдossier, 2022.

📍 Refuge van Grimbergen

Onze-Lieve-Vrouwestraat 52

Thiers, Leni, Refuge van Grimbergen, in: brochure Open Monumentendag Mechelen 2009, Mechelen, 2009, p. 48-53.

📍 Impact Factory

Potterijstraat 5 - Graaf van Egmontstraat 17-19

De Nijn, Heidi, De stationswijk, in: brochure Open Monumentendag Mechelen 1994, Monumenten van vervoer(ing), Mechelen, 1994, p. 2-8.

📍 Het Zegel

Stationsstraat 53

Geys, Frans, Het Zegel, Vaardijk, in: brochure Open Monumentendag Mechelen 1994, Monumenten van vervoer(ing), Mechelen, 1994, p. 28-29.

Jaenen, Marieke, Inventaris Het Zegel, Stationsstraat 53 (Mechelen), Brussel, 2009.

NOTITIES

Lined writing area on page 124.

Lined writing area on page 125.

Teksten

Ward Coeckelbergs	Nathalie Gagelmans	Leni Thiers
Marc Debatty	Frans Geys	Maarten Van den Mooter
Patrick De Greef	Marieke Jaenen	Els Van der Jeught
Eveline De haes	Serge Migom	Marijke Van Eekert
Hannah De Neve	Sofie Stevens	Pieter Vanhaecke

Dank aan

- In de eerste plaats aan alle eigenaars die met zoveel enthousiasme hun eigendom openstellen
- De vele vrijwilligers en personeelsleden van de Stad Mechelen die zich inzetten voor de bewaking van de opengestelde gebouwen
- Alle muzikanten van het Conservatorium die voor sfeervolle muziek zorgen in de opengestelde panden
- De Ware Vrienden van het Archief
- Faculteit van het Mechels Dialect
- Koninklijke Gidsenbond Mechelen
- Mechelen Binnenste Buiten
- Stadsarchief Mechelen
- Torens aan de Dijle

Redactie

Maarten Van den Mooter

Eindredactie

Marijke Hoflack

Beeldmateriaal

Het fotomateriaal is afkomstig van het Stadsarchief Mechelen www.regionalebeeldbank.be of van de afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen, tenzij anders vermeld.

Vormgeving en drukwerk

Joke Doms en Mechelse Drukkerijen

Cover

© provinciebestuur Antwerpen - Foto Stefan Dewickere

Deze brochure is een publicatie van de afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen. Uit deze uitgave mag niets overgenomen worden zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

V.U.: Patrick Zeeuws, algemeen directeur, Grote Markt 21, 2800 Mechelen Wettelijk depot: D/2022/0797/14

een initiatief van

in samenwerking met

Vlaanderen
in beweging

Agentschap
Onderscheidend
Erfgoed

